

કિશોર રાવળ

1

સુચિ

કલા	સાલમુખારક		૨
	મણિ	W. Langhammer	૨
	ટેકનોલોજીના સક્ષમાં . . .	પ્રદ્યુમ્ન તત્ત્વા	૪
કવિતા	મુંગવણી	ગ્રીતમ લખલાણી	૪
	તરસી ધરતી	કાંતિ મેપાણી	૫
	બનાવટી ફૂલોને	પ્રદ્યુમ્ન પારેખ	૫
	હથોડી	કાર્લ્સ સેન્ટબર્ગ	૬
	કેડી	પત્રા નાયક	૬
	ફોકલેન્ડ રોડને જોતાં	પ્રિયકાન્ન મણિયાર	૭
	ગળલ	ચન્દ્રેશ ઠાકોર	૭
	પુત્રવધુનું સ્વાગત	મકરંદ દવે	૮
	લખચોરાસી	અશરફ ડાબાવાલા	૮
	ગળલ	આદિલ મન્સૂરી	૯
	ઉત્સવ	ચન્દ્રેશ ઠાકોર	૧૦
	અને	બિપિન પટેલ	૧૦
	ખરતાં પાન	અનિલ દેસાઈ	૧૧
	રિઅરવ્યૂ મિરર	ચંદુ શાહ	૧૧
	સમય	ગ્રીતમ લખલાણી	૧૪
મારો મમરો	ત્યારે અને અત્યારે...	કિશોર રાવળ	૧૫
વાર્તા	દાદામંડળ	કિશોર રાવળ	૧૬
	વૈષ્ણવ જન	કિશોર રાવળ	૨૦
મોટિબેન			૨૨
પ્રવાસ	અસામાન્ય ઊચા કિનારા	ગ્રીતિ સેનગુમા	૨૪
વાનગી	કેસરિયો સૂપ	કિશોર રાવળ	૨૫
	મેથી-મલાઈ સૂપ	કિશોર રાવળ	૨૫
ભજિયાં	ઈશર સાથે સવાલ-જવાબ	અંબાલાલ રાવળ	૩૦
	પુત્રવધુનું સ્વાગત		
	રવિવારે પાંવભાજીવાલા!!	ડૉ. રજની શાહ	
	સાચું સોરછિયો ભણો...	કિશોર રાવળ	
ગુંજન	રાજ તારા દુંગરિયા પર	અતુલ દેસાઈ	૩૪
	સલૂષી સવાર	કિરીટ રાવળ	૩૪
મનમાનીતી	Blue veil		૩૪
	Absent in the spring		
	The king of masks		

કિશોર રાવળ

૨

	ભુવન સોમ		
	Believing Cassandra		
સ્વાસ્થ્ય	સર્વાગ સુંદર	કોકિલા રાવળ	૩૮
શિંગ કવિતા			૪૪
ચાલો રમીએ	ચાલો આજે ભગવાન થઈએ		૪૫
વિનોદ	હમને તો જબ કલિયાં માંગી	રાહુલ શુક્રલ	૪૬
વાચકો	તમારાં ફૂલો		

સૌ વાચકોને સાલમુખારક

માણિ

W. Langhammer

આપણાં પ્રસિદ્ધ કણાકાર રવિશંકર રાવળ(મારા પિતામહ)ના અમદાવાદના નિવાસસ્થાન "ચિત્રકૂટ"માં અનેક કણાકારો અને સાહિત્યકારોનું સતત આવન-જાવન રહેતું.

૨૪ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૪૫ના દિવસે ટાઈમસ ઓવ ઈડિયા અને ઈલસ્ટ્રેટેડ વીકલી ઓવ ઈડિયાના કણાવિભાગના અધ્યક્ષ (આર્ટ ડાઇરેક્ટર) શ્રી. ઉલ્લુ લેંગહેમર 'ચિત્રકૂટ' આવ્યા ત્યારે રવિભાઈએ તેમની ચિત્રશાળાના વિદ્યાર્થીઓના શિક્ષણમાં અભિવૃદ્ધિ થાય તે ભાવનાથી શ્રી. લેંગહેમરને વિનંતિ કરી કે તેઓ પોતાની કળાની જલ્દ દેખાડે.

તે વખતે 'ચિત્રકૂટ'ની સામે જ એક ભરવાડ કુટુંબ રહેતું હતું. તે કુટુંબની સાત-આઈ વર્ષની નાની બાળા માણિ શ્રી. લેન્ગહેમરની મોહેલ બની, અને માત્ર એક-સવા કલાકના અરસામાં જ કેનવાસના ટુકડા ઉપર રંગોથી આકાર પામી. મારી ઉભરતે વખતે છએક વર્ષની હતી છતાં તે પ્રસંગની યાદ આજે પણ પૂરી તાદૃશ રહી છે.

ગુજરાતીના ચાહકોનું દ્વિમાસિક

જાન્યુઆરી ૨૦૦૧ ૬

કિશોર રાવળ

૩

મહેન્દ્ર નરેન્દ્ર રાવળ

કિશોર રાવળ

4

"ટેક્નોલોજીના સક્રિયામાં ગુંગળાતી આપણી સંસ્કૃતિ".
Tentacles of Technology strangling the sacred
પ્રધુભન તત્ત્વ (પૂર્વ ગોપીપુરમ્, મીનાક્ષી મંદિર, મહુરાઈ, તામિલ નாડு)

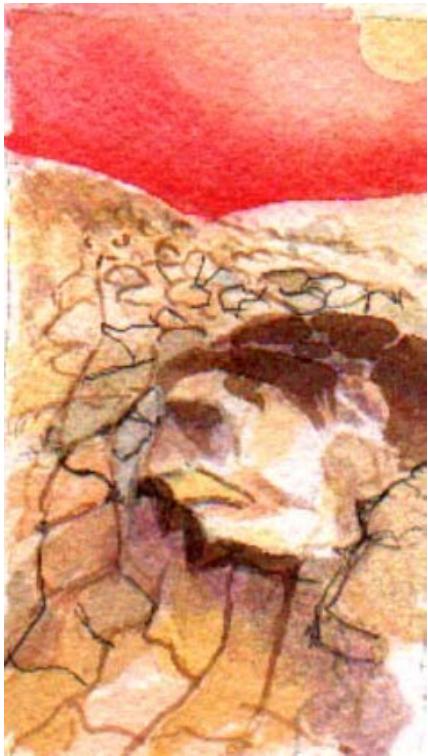

મુંઝવણ
પ્રીતમ લખલાઙ્ગી
વાડમાં
ખીલેલ ગુલાબ પર
અધિકાર મ્રામ કરવા
બે પડોશીને
અરસપરસમાં
જગડતા જોઈ
બિચાર
પતંગિયું મુંજાઈ ગયું
કે
મારે
કોના ફળિયે જઈને રમવું!

કિશોર રાવળ

5

તરસી ધરતી
કાંતિ મેપાણી

(મુસાફરી કરતાં સૂકી જાલાવાડી ધરતી જોઈ મનમાં આ
કવિતા રહુરી.)

આ તરસી તરસી ધરતી
જુગ જુગ કેરી ઘાસ બુઝવવા મરુભૂમિ ટળવળતી-આ
તરસી...

તરસી નદીઓ, તરસ્યાં જરણાં
તરસ્યાં તરસ્યાં સરવર.
તરસ્યાં ખેતર, તરસ્યાં પાદર
તરસ્યાં પેલાં તરવર.
આ તરસ્યાંને કાજે આબે નથી વાદળી સરતી-આ તરસી...

ફાટફાટ યૌવનને જીલવા
નથી કોઈના બાહુ.
ઘેણું થઈને પૂછી રહ્યું મન
હું જઈ કોને ચાહું.
વણપ્રીછેલી પ્રીત પામવા, રોમરોમ વલવલતી-આ તરસી.../

કિશોર રાવળ

૬

બનાવટી ફૂલોને

પ્રહ્લાદ પારેખ

(મારો મમરો: ઘણાં વર્ષે આ કવિતા વાંચી આંખો ભીની થઈ ગઈ. ઘડતરના વર્ષોમાં પ્રહ્લાદ પારેખ અમને સાંપડ્યા. તેમની કવિતાએ નિસર્જનો પુનર્પરિચય કરાવ્યો. તે થકી અમે ફૂલો સુંધતાં શીખ્યાં, ઝરણાંને સાંભળતાં શીખ્યાં, પંખી સાથે ઉડતાં શીખ્યાં. સાંભળો, સાંભળો 'શશીનું, ભાનુનું, ક્ષિતિજ પરથી ભવ્ય ઊગવું'!)

તમારે રંગો છે,
અને આકારો છે,
કલાકારે દીધો તમ સમીપ આનંદક્ષા છે,
અને બાળોમાંના કુસુમ થકી લાંબું જીવન છે.

ધરોની શોભામાં,
કદી અંબોડામાં,
રહો છો ત્યાં જોઈ ઘડિકભર હૈયું હરખતું;
પ્રશંસા કેરાં એ કદીક વેણો ઉચરતું.

પરંતુ જાણ્યું છે,
કદી વા માણ્યું છે,
શશીનું, ભાનુનું, ક્ષિતિજ પરથી ભવ્ય ઊગવું?
વસ્તે વાયુનું રસિક અડવું વા અનુભવું?

ન જાણો હું નિર્દું છું,
પરંતુ પૂદું છું :
તમારાં હૈયાના ગહન નહીં યે આવું વસ્તું :
'દિનાંતે આજે તો સકલ નિજ આપી જરી જવું?'

('બારી બહાર'માંથી : પ્રકાશક: વોરા એન્ડ ક્રિપ્ટની)

હથોડી

કાર્લ સેન્ટબર્ગ

(મારો મમરો: વઢતાં નહીં કે ક્યારે કાર્લ સેન્ટબર્ગ ગુજરાતીમાં લખતો હતો! કોઈઓ કરેલો આ અનુવાદ હાથમાં આવ્યો અને મૂકવાનું મન થયું.)

જૂના પુરાણા દેવોને
મેં જતા જોયા છે
અને નવા દેવોને આવતા..

પ્રત્યેક દિવસે
અને વરસે વરસે

કિશોર રાવળ

7

મૂર્તિઓ પડે છે
અને પ્રતિમાઓ ઉભી થાય છે.

આજે
હું હથોડીની ભક્તિ કરું છું.

('કવિતા' અંક ૭૮, ઓફટોબર ૧૯૮૦ માંથી. સૌજન્ય:
સુરેશ દલાલ)

કિશોર રાવળ

૮

ફોકલેન્ડ રોડને જોતાં
પ્રિયકાત મણિયાર

(મારો મમરો: મુંબઈના ફોકલેન્ડ રોડ પર તમને પાંજરે પહેલી બુલબુલો, કાબરો અને ચકલીઓ અને પછે જોખાઈને વેચાતી ગ્રીત, ઘડિયાળને કાંટે શરૂ થતા અને અટકતા આભિસારો જોવા મળે. પ્રિયકાત મણિયાર તે સંવેદનનાને શબ્દોમાં કેવી જરૂર છે?)

રે સૂર્યમાં માઇલીઓ તરી રહી;
ઉલ્કા કશી આ નભથી ખરી આહે.
સમુદ્રને નીર સુપ્રાય શર્કરા!
હેમતમાં અહીં વસંતના જરા!

શાં ગ્રીતિના ગ્રેત? રહસ્ય ભીતિના?
અનંગ! તારી રતિની સ્થિતિ આ!

ગજલ

ચન્દ્રેશ ઠાકોર

(મારો મમરો: 'ચાલો રમીએ' માં ગયા અંકમાં 'આવશે' ઉપર ગજલ બનાવવા સૂચન કર્યું હતું. તેના પ્રતિભાવમાં આ ત્રણ શેરો મળ્યાં છે)

આ હિમછાઈ ઋતુમાં ફૂલ નથી, નહિ રંગ
રાહત છે ગજબની, કિશોરનાં કેસૂડાં આવશે!

અજંપાને કાબૂમાં રાખી ગાડી હાંકી રાખીએ
"Are we there yet" કહેનારનું પણ ગામ આવશે.

બહાર છે વરસાદ અને ગરમી ભયો ભયો
બારી તડભર ખોલશો તો વાછટ આવશે.

પુત્રવધૂનું સ્વાગત
મકરંદ દવે

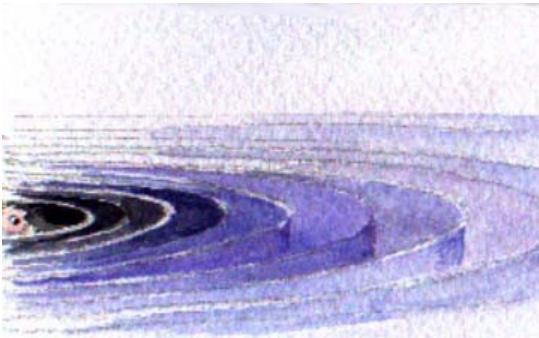
(એક નોંધ: આપણાં સાહિત્યમાં કન્યાવિદાયના ઢગલાબંધ ગીતો મળી આવે છે. પણ પુત્રવધૂનું સ્વાગત કરતું ગીત કવિ મકરંદ દવે પાસેથી પહેલી જ વાર આપણાને ગ્રામ થાય છે. દીકરો પરણીને ઘેર આવે ત્યારે દીકરાનું સ્વાગત બહુ જ સ્વાભાવિક હોય છે. પણ તેની સાથે ઘરચોણું પાનેતર પહેરીને જે વહુ આવી છે એને માટે એક શબ્દ આપણાં સાહિત્યમાં નથી જોવા મળતો. કવિ મકરંદ દવેએ લખેલા લંજ ગીતો ગુજરાતી કવિતાને નવું જ પરિમાણ આપે છે.)

આજ લખમી આવ્યાં મારે આંગણે

કિશોર રાવળ

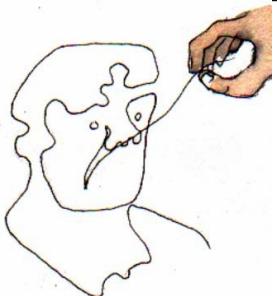
૭

	<p>લાખ્યા સો સો કલમની સુગંધ-ઓચ્છવ મારે આંગણે મારો ધરમાં તાણું હતું તેજને એની કંચરીએ ઊંઘડે ઉજાસ-ઓચ્છવ મારે આંગણે</p> <p>મારા ફળિયે ઠગલી હતી ધૂળની એના કૂલડે મહોરે મધુમાસ-ઓચ્છવ મારે આંગણે</p> <p>મારી અવડી ભીતોને એનાં આગલાં, જ્યાં જ્યાં પરશે ત્યાં સોહે સિંગાર-ઓચ્છવ મારે આંગણે</p> <p>એને વેજો વહાલપ નીતરે, એને શેડલિયે ટહુકાર-ઓચ્છવ મારે આંગણે</p> <p>એ તો ધરનું છતરં, ધરની છાંયડી, ગહની અગાસીનું ખુલ્હું આકાશ-ઓચ્છવ મારે આંગણે</p> <p>એહો બબે તે કુલને ઉજાળિયાં હાથે હૂંક અને જીવતરની હાશ-ઓચ્છવ મારે આંગણે</p>
	<p>લખચોરાસી અશરફ ઉભાવાલા</p> <p>લખચોરાસી એક લાલામાં ઘટનાઓ છે લખચોરાસી, જીવ બિચારો નાનકડો ને ફડકાઓ છે લખચોરાસી.</p> <p>ક્યાં જશું? ને કોને મળશું? શું દેશું? ને શું મેળવશું? માટીના પગ લૈને હાથ્યા, વગડાઓ છે લખચોરાસી.</p> <p>એમાંથી થારો તો થારો એક મહાનલ તારા સર્શે; મારી પાસે કાંઈ નથી, પણ તણખાઓ છે લખચોરાસી.</p> <p>ત્યાં લગ અંધારામાં જોતાં રે'શું સપનાં અજવાળાનાં; આંખો ને દરશનની વચ્ચે પડાઓ છે લખચોરાસી.</p> <p>('ધબકારાનો વારસ' માંથી . પ્રકાશક : ઈમેજ પાઇલકેશન્સ ગ્રા. લિ.)</p>
	<p>ગરૂલ આદિલ મન્સૂરી</p> <p>સૌથી નોખી ન્યારી દે ને બિલકુલ અણધારી દે</p> <p>બે શબ્દો પણ કહી ન શકું આવી શિદ લાચારી દે</p>

કિશોર રાવળ

10

	<p>એક જ કાશ છે મુડીમાં તું એને વિસ્તારી દે</p> <p>અંદર પેઠી આવ્યો શાન ઉભો થા, ધૂતકારી દે</p> <p>કયાં લગ હિવસો ગણવાના આ સૂરજને ઠારી દે</p> <p>હું પડતું જાય શરીર પાછી એક ચિન્ગારી દે</p> <p>જીવન લઘરવધર વિત્તં મૃત્યુની તૈયારી દે</p> <p>ઓટિમ પળ આવી પહોંચી એનું નામ ઉચ્ચારી દે</p> <p>કાંટાળા જીવન અંતે ફૂલથી શબ શક્ષાગારી દે</p> <p>શબ્દોને રંગે આદિલ ગંગલોની પિચકારી દે</p>
	<p>ઉત્સવ ચન્દ્રેશ ઠાકોર</p> <p>કાજળાના ડાધને કોઈ કહોને, કોઈ કહોને હળદીનો વારો આજ આવ્યો હો જી!</p> <p>પરીઓની વાતને કોઈ કહોને, કોઈ કહોને સાચા અવસરનો આજ ઉત્સવ હો જી!</p> <p>ઢીંગલી વાધાને કોઈ કહોને, કોઈ કહોને ચુંદી વિટળાય આજ હેતની હો જી!</p> <p>હોળી પચરંગને કોઈ કહોને, કોઈ કહોને સેથી સિંદુર લાલ લાગવું હો જી!</p> <p>કોરી એ કાંદીને કોઈ કહોને, કોઈ કહોને રણકાતી ચૂડીઓથી શોભવું હો જી!</p>

કિશોર રાવળ

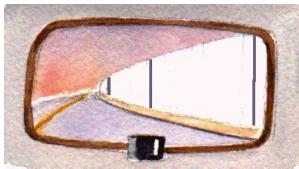
11

	<p>કાલી એ બોલીને કોઈ કહોને, કોઈ કહોને મંગળ અષ્કને આજ ગાજવું હો જી!</p> <p>કોટી-વળંચા હાથને કોઈ કહોને, કોઈ કહોને વરમાળનો વારો આજ આવ્યો હો જી!</p> <p>પારણાંની દોરને કોઈ કહોને, કોઈ કહોને હાથ જરા બદલાય તો ખમજો હો જી!</p>
	<p>અને બિપિન પટેલ ચાલ બાંધછોડ કરી લઈએ; ને દિનરાતમાં ભળી જઈએ.</p> <p>અંધારું આંખમાં, આંજુ દઈને; ને પવન ભેગું ફરી લઈએ.</p> <p>આજ શરમને, બાંધી લઈને ને ઝાંઝર ભેગું રણકી લઈએ.</p>
	<p>ખરતાં પાન અનિલ દેસાઈ</p> <p>૧ ખરી રહ્યાં પાન બદામનાં, પાનખરમાં ઘરી રંગ કેસરી, પીળા, રત્નમાં.</p> <p>૨ ભરે છે રંગોળી, કરે છે રંગીન ઘરા, હેસે છે કુંપળો નીરખી, નથી મોતની પરવા જરા.</p> <p>૩ કરી મૃત્યુને મહાત, મંદ, મૂદુ હસી રહ્યાં, સંદેશ જાડો કુંપળોને, આખરી એક દઈ રહ્યાં.</p> <p>૪ ઘડીભરમાં ઢળી જઈશું, ઘરામાં ભળી જઈશું પણ, ફરી રસ બની ઉપર જઈશું નૂતન જીવન મેળવી લઈશું મૃત્યુને જતી લઈશું.</p>

કિશોર રાવળ

12

<p>૫ નીરખી રહી ચકિત નથે, નૂતન ઝૂપળો લાલ-લીલી, ખુમારી ખર્ચ પાનની, અંતની તો અનેરી.</p>	
	<h2 style="color: blue;">રિઅરવ્યૂ મિરર ચંદુ શાહ</h2>
<p>૧ રિઅરવ્યૂ મિરર, આ આંખ અને ડામરના રસ્તાનો ટ્રાઇએન્ગલ. રિઅરવ્યૂ મિરરમાં જોવાનું આટલું ગણિત અને એજ એનો એંગલ. રિઅરવ્યૂ મિરરની દેખાતી દુનિયાથી દૂર દૂર ખસવાનું, ઘડી ઘડી સહેજ સહેજ જોવાનું, જોવાનું એટલું કે- આપણું હતું જે બધું, એ હવેથી આપણું ન રહેવાનું. આપણે હતાં અને હતું ટુ-કાર ગરાજ હોમ,</p>	<p>૨ પા એકર લોન, પેલ પ્રાઈવે. પ્રાઈવે પર રોજ રોજ જીવેલા એક એક દિવસને ટોસ કરી, દ્રેશ કરી ફેકવાને ખૂણામાં રાખેલો ગાંબેજ કેન! હતું- થોડી દેશની ટ્પાલ, થોડી 'થેક્યુ'ની નોટ્સ, થોડી જન્ક મેઈલ, ઘણા બધાં બિલ્સ, અને પલિશર્સ ફ્લીઅરિંગ હાઉસમાંથી મીલિયોનેર બનવાના રિમાઇન્ડર્સ આવતાં, એ સહેજ કાટ ખાવેલા પતરાનું મેઈલબોક્સ! એક સાઈકલ હતી ને હતો બાસ્કેટબોલ હૂપ!</p>
<p>૩ પાનખર હતી તેથી પાંદડાય હોવાનાં તથા વીનેલી જિંદગી પડી હીથ તેમ વીટણું વળી પડેલ તૂટેલો હોંગપાઈપ જોવાનો, મેઈન તેર ઉપર કોઈ સિક્યોરિટીનું એક લેબલ હોવાનું, શુભલાભ કંકના થાપા કે ભલે પદ્ધાર્યાને ઠેકાડો 'રિધ' જેવું લટકણિયું જોવાનું.</p>	<p>૪ રીઅરવ્યૂ મિરરમાં દેખાતી દુનિયાથી દૂર દૂર ખસવાનું ઘડી ઘડી સહેજ સહેજ જોવાનું આપણે હતાં ને હતું ટુ-કાર ગરાજ હોમ ડિઝાઇનર ડિચન ડિચનમાં ઈન્ઝિયાથી લાવેલી સોળ આની શુદ્ધ, એક જાણીતી, માનીતી કોરી ને કષ્ટ, સાવ પેટી પેક, બ્રાન્ડ ન્યૂ પટ્ટી!</p>
<p>આપણે હતાં ને હતા ટેલિફોન કૉલ્સ લોન્ગ રિસ્ટન્સના ટૂંકા ને લોકલના લાંબા અરદી રાતે તે બધા ઈન્ઝિયાના અને કોઈક ફી ટીવી ઓફર કરનાર ટાઈમ શેરિંગના.</p> <p>ટીવી ઉપર રોજ હતું 'હીલ ઓવ ફોર્ચૂન'</p> <p>પછી 'ફરતી'તી લાઈફ રોજ સ્રાયરમાં, વોશરમાં અને ડિશવોશરમાં ફિજ થકી જેમ હતું ફોર્ન ખાવાનું એમ રિઅરવ્યૂ મિરરમાં દેખાતું બધું એક દિવસ આંખોમાં જ જડબેસલાક ફીજ થાવાનું.</p>	<p>આપણોય પોતાનો મારિયો હતો ને હતા મારિયો બ્રધર્સ કોઈક કોઈક મારિયોને સિસ્ટર હતી તો ક્યાંક ક્યાંક મારિયો સિસ્ટર્સ.</p> <p>ઈન્ઝિયાની નોસ્ટેલિજક વાતોથી ઘડી ઘડી ઊખડી જતાં છતાંય આપણે તો યુનાઈટેડ સ્ટેઇટ્સને જ ચોટેલા એમ જેમ ફિજ ઊપર ચોટેલા મેનેટ્સ!</p> <p>મેનેટ્સમાં- 'નિંજા ટર્ટલ'થી માંગીને હતાં</p>

કિશોર રાવળ

13

<p>રિઅરવ્યુ મિરરમાં દેખાતી હુનિયાથી દૂર દૂર ખસવાનું ઘડી ઘડી સહેજ સહેજ જોવાનું જોવાનું એટલું કે આપણું હતું જે બધું, એ હવેથી આપણું ન હોવાનું</p> <p>આપણે હતાં ને હતાં શેરી કે પોળ સમા જીવનના શાંત અને સૂના તથકાઓ મેઈન સ્ટ્રીટ જેવા કોઈ રમગુમ રંગીલા રસ્તાઓ મેઈન મેઈન જોવાનાં ઈશ્યોરન્સ કંપનીનાં હોટિન્ગ મોરોજ આપનાર બેન્કનું મકાન અને વર્ષોથી એક્વીટી સ્ટોક જેના લઈને રાખ્યા છે એ બધું ચિપનું સ્કાઈસ્કેપર બિલ્ડિંગ.</p> <p>ટોટલ એક્વીટી, નેટ વર્થ અને વંકાતા રસ્તાનો ટ્રાઇઅ- ન્યાલ આપણું હતું, એ બધું ખોવાનું આટલું ગણિત અને એ જ એનો એંગલ.</p> <p>જોવાનું એટલું કે આપણું હતું જે બધું, એ હવેથી આપણું ન હોવાનું</p> <p style="text-align: right;">૫</p> <p>મમ્મીનો કાર ફોન એક કોઈક અંકલનો ફોન એક આન્ટીનો ફોન તથા કાર્નિવલ કૂઝ માટે ટોલ ફી, 'વન-એઈટ હન્ડ્રેક'- મારિયોનું સોકર સ્કેર્ચ્યુલ એની સિસ્ટરની 'લકોસ' ની ગેઈમ મેકાનલડ 'હેપી-મીલ' નાઈન્ટીન સેન્ટ એક લોકલ છાપાનું કટિંગ તથા ટીચરની સહીવાળું સર્ટિફિકેટ ઓવ મેરિટ ઈન મેથેમેટિક્સ</p> <p>આ બધું હતું ને હતો 'કે-માર્ટ'ની ડિસ્કાઉન્ટ ઓફરમાં પડાવેલો ૨૧ કોપીમાંથી દસ બધે ઈન્ડિયા મોકલી દીવેલી ને બાકીની દસ ક્યાંક ધર પછી ધર મૂવ કરવામાં મિસલેઈસ થયેલી તે છેષ્ઠો બચેલ એક યન્ન હતાં ત્યારનો ફેમિલી ફોટો!</p>

કિશોર રાવળ

14

<p>આપણે હતાં ને હતું પિક્ચર પફ્ફટ ફેબિલી.</p> <p>બુદ્ધ નામ ગૌતમ.. એક ઘર અને પથરાતા રસ્તાનો દ્રાઈએન્ગલ ભિનિષ્ઠગણને આદરવાનું આટલું ગણિત અને એજ એનો ઓંગલ. રિઝરવ્યુ મિરરની દેખાતી દુનિયાથી દૂર દૂર ખસવાનું ઘડી ઘડી સહેજ સહેજ જોવાનું જોવાનું એટલું કે- આપણું હતું જે બધું, એ હવેથી આપણું ન હોવાનું.</p> <p>આપણે હતાં ને હતું ડુંકાર ગરાજ હોમ. ઢગલાબંધ રૂમ્સ! એક શાસ લેવાનો રૂમ, એક ઉચ્છ્વાસ કાઢવાનો રૂમ, એક્સ વાય રેડ રૂમ, બાઈટ, બ્લૂ ને રેડ' રૂમ, બેડ રૂમ. બેડરૂમમાં બાથરૂમ એટેચ, પછી આપણને કંઇ કેટલું એટેચ.</p> <p>૭</p> <p>લેવાના- અંત જેનો જોઈ ના શકાય એવા હાઈ-વે, અંધારું ગોઠીને ઊભેલા ફી-વે.</p> <p>જોવાનાં- જિંદગીમાં લેવાની રહી ગયેલ એક્ઝિટનાં પાટિયાંના પતરાં.</p> <p>પૃષ્ઠા- લેવાની અંતે તો દૂરથી જ દેખાતા અંગ્રેજી 'એચ' વાળા બ્લૂ રંગના બોર્ડ ઉપર દોરેલા એરોની દિશામાં વંકાતા રસ્તાની એક્ઝિગ્યુટ.</p>	<p>એક્સોન્ટ, બધી બધું જ.</p> <p>એક ઇન્ડિયાનું વેકેશન, વીડીયોની મેખરશિપ, વાઈફ અને 'વફા'ના પાતરાંના ડ્બા સિવાય લગભગ બધી બધું જ ચેન્જ કરી કરી આપણને ખૂબ ખૂબ ડ્રાઈવ કરી આપણા ઉપર આપણે ચડાવ્યા'તા હન્ડ્રેફ્લો ઓવ થાઉસન્ડ્રેગ ઓવ માઈલ્સ.</p> <p>ક્યાં સુધી જોવાનો, રિઝરવ્યુ મિરરમાં દેખાતાં કોઈ ગ્લાસ બિલ્ડિંગમાં આપણને દેખાતો, આપણાથી દૂર જતો, આપણો જ રિઝરવ્યુ મિરર?</p> <p>રિઝરવ્યુ મિરરમાં દેખાતી દુનિયાથી દૂર દૂર ખસવાનું ઘડી ઘડી સહેજ સહેજ જોવાનું જોવાનું એટલું કે- આપણું હતું જે બધું, એ હવેથી આપણું ન હોવાનું.</p> <p>ખંભા પર માણસ, સ્મશાન, અને ઓગળતા રસ્તાનો દ્રાઈએન્ગલ, એ પછીથી આપણે 'ન' હોવાનું આટલું ગણિત અને એજ એનો ઓંગલ!</p> <p>રિઝરવ્યુ મિરર, આકાશ અને ડામરના રસ્તાનો દ્રાઈએન્ગલ...</p>
	<h2 style="color: blue; text-align: center;">સમય</h2> <h2 style="color: blue; text-align: center;">પ્રીતમ લખલાણી</h2> <p>દરવાજે</p> <p>ગૂલતા નામના પાટિયાને ઉતારી, જેની છત તળે જંદગીના મહામૂલ્ય વરસો વીત્યાં હતાં તે ઘર તરફ ભીની પાંપણે</p>

કિશોર રાવળ

15

એક નજર કરી.

ચાંચમાં
તણખલું લઈ
બારીના
નંદવાયેલા કાચમાંથી
એક પંખીને
હરખદેલું
ભીતર નિરખતું જોઈ
ખટારામાં
નિરાંતે બેસતાં પત્નીએ કહું,
'અરે! બિચારું
આટલી સાંકડી જગ્યામાં
પરિવારને
કઈ રીતે
ઉછેરી શકશે?'

મારો મમરો

મને એક અનેરી સાંજ મારા કાકા, રવિભાઈ રાવળ ('કુમાર' માસિકના તત્ત્વી અને ગુજરાતના સર્વસ્વીકાર્ય કલાગુરુ) સાથે ગાળવા મળેલી. તેમણે ૧૮૭૪માં જપાનની એક કલાયાત્રા કરેલી. મુંબઈના ઐતાણી કુંઠબની મોટી પેઢી ત્યાં ચાલે અને તેમણે આમંત્રાણ આપેલું અને તેમણે ત્યાં ફરવાની, કલાકારોને મળવાની બધી વ્યવસ્થા કરેલી. તેમાંની ઘણી ઘણી વાતો કરવાની છે પણ આજે એમાંની એક જ વાર્તા અમુક સંદર્ભમાં રજુ કરું છું.

ત્યારે

ઐતાણીની પેઢી ખૂબ જ મશહૂર અને તેમને ત્યાં મહેમાન આવ્યા છે તે જાણી જપાની વે-પારીઓએ ખાસ એક સહેલગાહ ગોઠવી તેમને આમંત્ર્યા. વીસ પચીસ ભારતીય કુંઠબો અને એટલાં જ જપાની કુંઠબો માટે એક હોડી ભાડે કરી નદી ઉપરનો પ્રવાસ યોજાએલો.

ભાષાના કોઈ પડદાઓ નહોતા. સૌ વર્ષોથી અહીં વસેલા એટલે બધાં અસ્ખાલિત પ્રવાહથી બધી વાતો કરી શકતાં અને જપાનીઝ પુરુષો ભાંગી તૂટી ગુજરાતી પણ જાણે. પણ ખાવામાં શાકાભારીઓ અને માંસાહારીઓના તફાવત પૂરાં અકબંધ અને આભડછેટ પણ ખરાં.

કિશોર રાવળ

16

સહનૌભુનક્ષતુ તો થાય જ નહીં.

ટેક્ઝોથી બધાં હોરી પર ચૂયાં. ગુજરાતી માતાઓ ડાબા તુબરી, પરીકાંઓના થેલા અને રડારોળ કરતાં બાળકો સાથે ચીરી. હોરી ઉપરી એટલે ચારે કોર પરીકાંઓ, ડાબાઓ ખૂલ્યાં, અથાજાંની બાટલીઓ ઉઘડી. હોરીની હાલકડેલકથી ડરી ગયેલા બાળકોને ગાંઠિયા-ભજ્યાં મોંમાં ખોસી મોંને રડવા સિવાય બીજી રીતે પ્રવૃત્ત કરી શાંત પાડ્યા.

પછી લાટુ, જલેનીઓ, પૂરી, શાક, દહીની રેલમછેલ સાથે ગુજરાતીમાં ગોકીરો શરૂ થયો અને ગુજરાતીઓ તૂટી પડ્યા.

જાપાનીજ માતાઓ સાથે તેમનાં છોકરાંઓ પણ હતાં. ઉમ્મરમાં તેમનાં બાળકો અને આપણાં બાળકો વચ્ચે કઈ ફેર હતો નહિ. પણ પેલાં બાળકો કઈ ચું કે ચાં કર્યા વગર તેમને આદેશ આપેલો એમ ઊભા ઊભા આ બધો તાલ જૂએ. કોઈને ભૂખ લાગ્યો છે એવો કંકાસ સૂજ્યો નહિ.

ચારે બાજુ ગંદવાડ કરી ભારતીય જનતા શાંત થઈને આધી પાછી થઈ. જાપાનીજ માણસોએ બધો કચરો સાફ કરી, નીચે આસનો પાથર્યા, બાજઠો ગોઠવ્યા અને સૌને આવવા આભન્તાણ આપ્યું. બધાં પોતાની જગ્યા શોધીને બહુ જ શિસ્ત અને શાંતિથી ગોઠવાણા. સૌને તેમનું ખાવાનું પીરસા-ચું પણ એકે બાળક અંદર હાથ નાખી મુડા ન ભર્યા કે એક બાળક કોઈ રીતે તલપાપડ થઈ અકળાયું નહિ.

છેલ્લે ભોજનની વ્યબ્ધા કરવાની જવાબદાર મહિલાએ આવી સૌને ઉદ્દેશીને કહ્યું, "આવો મારો મોંધેરા મહેમાનો, આજે યથાશક્તિ ભોજન આપને માટે બનાવ્યું છે. આશા છે કે આપને અનુકૂળ પડશો. હવે ખાવાનું શરૂ કરી અમને ઉપકારવશ કરશો." અને પછી જ બધાએ ખાવાનું શરૂ કર્યું. શાંતિથી, વાંસની પડીઓથી સૌએ બહુ જ શિસ્તથી ખાવ્યું અને ખાંધાં પછી બધા પોતપોતાના બાજઠો સ્વચ્છ કરી ઊભાં થઈ ગયાં અને આ બધું નિરવ શાંતિમાં.

અત્યારે

સૌ નોરતાં વખતે ગુજરાતીઓ રાસ ગરબા ગોઠવે એમ અમારી બાજુ પણ થાય. ગયા વર્ષે એમે ગયેલાં. કોઈ નિશાળના મકાનમાં વ્યબ્ધા થયેલી. કાફેટેરિયામાં જમવાની વ્યબ્ધા કરેલી પણ એ આરતી થાય પછી જ ખોલવાનો આદેશ હતો. પરિણામે બારણાં બંધ હતાં. આરતીનો સમય થવા આવ્યો એટલે કેટલાંક વૃદ્ધ સ્ત્રી પુરુષો એ બાજુ જઈને બહાર કાફેટેરિયાની બહાર કતારમાં ઊભા રહેવા ઊપ્યું. તેમાં નાનાં બાળકોની માતાઓ પણ બાળકો સાથે જોડાઈ. એમાં જુવાનીયાઓ જોડાયાં અને ધક્કામુક્કી શરૂ થઈ. અમુક વૃદ્ધોની આંખમાં દબાઈ જવાની બીક ઢેખાતી હતી, પણ હવે ન બહાર નીકળાય ન અંદર જવાય તેવી સ્થિતિ.

કાફેટેરિયાનું બારણું સાચવતા બે ત્રણ લડકાઓ તડભર બારણું ખોલી પોતાના ઓળખીતાઓને અંદર લે, બહાર ઢેકારો કરતું હોયું અને તેમાં ઊભેલા વૃદ્ધોની અને બીજાંઓની લાચારી જોઈ મને થયું કે આપણે સૌ ખાંધેપીધે તો સંદર છીએ અને છતાં કદી ભાજ્યું નથી કે કદી મળશે નહિ એવી વ્યાફુળતા શા માટે? અને ખાવાનું ખૂટી પડશે તો આપણું પેટ નહિ ભરાય એ બીકે ટ્રેમાં થપીઓ કરતાં માણસો શા માટે? ખાવાનું ખૂટે અને કોઈ સંદતર ભૂખ્યા રહે તેના કરતાં સૌ થોડું ઓદ્ધું જાય તો સારું નહિ?

ગૌરવ, શાંતિ અને શિસ્તથી આપણે સાથે જમી પણ ન શકીએ?

કિશોર રાવળ

17

	દાદામંડળ કિશોર રાવળ
---	--------------------------------------

મારા દાદાના ચાર ગોડિયાઓ, ગુરુબંધો. ગુરુબંધુ થયા તેને લીધે ગોડિયા થયા કે ગોડિયા હતા એટલે વાદે વાદે ગુરુબંધુ થયા તે કહેવું મને આજે અધરં છે. સરખી ઉમ્મરના, પાસે પાસે જ રહે. મારા દાદા સૌથી મોટા એટલે સાંજનો કાર્યક્રમ મારા દાદાને ત્યાં જ નિયમિત હોય. બધા પંચાવન ઉપરના એટલે સાંજના પાંચ પહેલાં વાળું કરી લે અને ટેવ મુજબ પાન-સોપારી, વરિયાળી ચાવતા ચાવતા અમારે ધરે છ વાગે આવે. ભાગ્યે જવહેલાભોંગ થાય. પીપરના મોટાં જાડ નીચે એક બાંકડો અને બે ગાદી વાળા મુંઢાઓ. મારા દાદા બાંકડે એક ગાદી લઈને તેમની મુકરર જગાએ બેઠા હોય. ગાદીવાળા મુંઢા માટે રોજ ભુલ્લિકલ ચેર રમાય, ઘરડાં શરીરને ગાદી વધુ સાનુક્કળ પડે.

ત્યાં બેસી વાતોના તડાકા મારે.

વિઠલદાદા અમારા ઘરની પાછળના ઘરમાં જ રહે. દુબળું પાતળું શરીર. સાહિત્યનો રસ ખરો અને અવારનવાર કવિતાઓ પણ લખે. સાહિત્યની વાતો એમની પાસેથી સાંભળવા મળે.

ભાયાદાદા વિઠલદાદાના ઘરની પાછળ. ભાયાદાદાના ઓરડાની બારી વિઠલદાદાની બારી સામે પડે એટલે એ બજે તો આખો વખત મફત ટેલિફોન મળી ગયો હોય તેમ બારીમાંથી એક બીજા સાથે વાતો કરતા હોય. ભાયાદાદાનો દીકરો કોલેજમાં લોજિક એટલે તર્ક શીખડાવે.

ભાયાદાદાના ઘરની પાછળ ઓઘડબાપા રહે. ઓઘડબાપા રોજ સમયસર આવી તો જાય પણ રાતના ઓદ્ધું દેખાય એટલે પાછળ જતા તકલીફ રહે. ક્યારેક અમને મોકલે કે ઓઘડબાપાને એના ઘરે પહોંચાડી આવ. અને ક્યારેક ભાયાદાદા એને હાથ પકડી પોતાના ઘર સુધી લઈ જાય અને ત્યાંથી હકોમો મારી એના પૌત્રને બોલાવી અને ભટકાડે. ઓઘડદાદાના વહુ કાને જરા ઓદ્ધું સાંભળે પરિણામે ઓઘડદાદા હમેશા કાન ફાંઝી નાખે તેવા મોટા અવાજે બોલે અને મારા દાદાએ યાદ અપાવવું પડે કે "ઓઘડદાદા, આંઈ તમારી વહુ નથી બેઠી તે આટલું ગાંગરવું પડે. ગળાને રૂજ તો આવવા હો."

"ના રે ના. પરી છે ઈ ટેવ સારી છે.. અમારે કોઈને ત્યાં જમવા જવાનું હતું. મેં કીધું કે અગિયારે જવાનું છે. અગિયાર વાગ્યા અને બત્રિસ ભોજન તેચિશ શાક બનાવી મને જમવા બોલાવ્યો. હું બોલ્યો કે 'જવાનું' છે અને ઈ સમજી કે 'જમવાનું છે'. એટલે હળવેથી બોલવામાં ગફલત થાય ઈ નો પરવે."

એક જમુદાદા. એ રહે જરા આધા અને રોજ આવી ન શકે. એ સાવ બહેરા ખોડસા. મોતિયાનાં ચશ્માં એટલે બધું ચોખ્યું દેખાય નહિ. મંડળી જામી હોય ત્યાં કોઈ બોલતું હોય તો તે દેખાય નહી અને શું બોલે છે તે સંબળાય નહિ. કોણ કયો વિષય ચર્ચ છે તે ખબર ન હોય પણ એક ખંટથી પોતાના રસની વાતો એકધારી, સતત ચલાવે જાય, જેમ ગાયક ગાય કે નહિ પણ

કિશોર રાવળ

18

તંબૂરપેટી વાગતી જાયને તેમ! ક્યારેક બીજા સૌને રસ પડે તેવી વાતો કરે તો બાકીની મંડળી સજ્જન શ્રોતાઓની જેમ સાંભળી લે અને પછી પોતાની વાતે પાછા ચરી જાય.

અમે છોકરાંઓ એ બધાને દાદા કહીએ એટલે એ બધા પણ એક બીજાને દાદા કહીને બોલાવે.

મારા દાદા બેંકમાં મેનેજર હતા. એક દિવસ કકળી ઉદ્ઘાટા. તે દિ' સાંજે મારા દાદાએ વિકલદાદાને પકડ્યા. "આજે ટાઈઝ ઓફ ઈડિયામાં વાંચ્યુ કે કોઈ બંગાળી છે એને મોટું નોબલ ગ્રાઇઝ મળ્યું છે. કંઈ લાખ બે લાખ રૂપિયા એમને એમ આપી દીધા તો ઈ મૂરખીનાઓએ કેટલું વાજ ગુમાવે છે એનો ય વિચાર ન કર્યો? – અને આ બંગાળીએ એવું તો શું લખી નાખ્યું હશે?" સાહિત્યની વાતમાં વિકલદાદા ઓથોરિટી. તેમણે કહ્યું કે "ગીતા ઉપર એક ચોપડી લખી છે- 'ગીતાંજલી' નામ છે. ગીતા ઉપર બહુ સચોટ લખાશ હશે. આપણને બંગાળી નો આવકે ને એટલે આપણને તુંબીમાં કંકરા! બહુ ખબર નો પડે."

"ગીતા તો ગહન છે અને ભલભલાને સમજવી અધરી છે. પણ ઓટ્યા અંગ્રેજો પોતાને કઈ ડાઈ માના દીકરા સમજતા હશે કે જાણકાર થઈને બેઠા છે? એને ગીતામાં શું ખબર પડે? – અને શું ખબર પડે બંગાળીમાં? ગીતા સમજવા હિંદુ જનમતું પડે હિંદુ. તો જ ઈ ગણે ઉત્તરે." મારા દાદાને મન જે કોઈ ગોરા હોય અને ટાઈ ને સૂટ પહેરે તે બધાં જ અંગ્રેજ. "અને વાજખાદ પણ નો ગણી? મને તો હતું કે હિસાબમાં એ બધાં એક્કા હશે." ગીતાંજલી અને એના બંગાળી લેખકની રીસર્ચની જવાબદારી વિકલદાદાને સૌંપાડી.

"કવિ, તમે હમજા કંઈ કવિતા લખી છે? તો આ ગાંડીનાવને મોકલી આપીએ. જે મળે ઈ." મારા દાદાએ જરા વિકલદાદાની પૂછી આમળી.

વિકલદાદાએ જરા શરમાતાં શરમાતાં ગજવામાંથી એક ચબરખી કાઢી. "મેં તો કંઈ લખ્યું નથી પણ ધરવાળીએ હમજા એક કવિતા લખી છે."

બધાએ કાન સરવા કર્યા. "તો સંભળાવો, વિહૃદાદા, થાવા ધો." ગળું ખંખેરી વિકલદાદા ચિકીમાંથી વાંચવા લાગ્યા.

"સખી મોરી, હું વિચારે ચરી તો ય વાળુંમાં મીઠાશ આવી ગઈ,
ખીચડીમાં મીઠાને બદલે ભારોભાર લૈ, સાકર નખાઈ ગઈ."

"વાહ, વાહ" "વાહ, વાહ" ના પોકરો થયો. વિકલદાદાને ગાલે શરમના શેરડા પડ્યા. ભાયાદાદાએ વરિયાળી મમળાવતા મમળાવતા પૂછ્યું, "તો મગન્સોખાની લાપશી કેવી લાગી?"

મારા દાદા કહે કે, "વિહૃદાદા, બેરી કવિત કરે એટલે હવે તમને કવિ કહેવાને બદલે કવિવર કહેવા પડશે." બધાએ તાળીઓ પાડી આ દરખાસ્તને સર્વાનુભતે સ્વીકારી. વિકલદાદાને તારથી કવિવરનું બિરૂદ્ધ મળી ગયું.

એક વખત ભાયાદાદા પંદર મિનિટ મોડા આવ્યા. "કાં ભાયાદાદા, મોડા કેમ? ઘડિયાળ વસૂકી ગઈ કે શું?" મારા દાદાએ પૂછ્યું. ભાયાદાદાએ એક ઓડકાર ખાઈને સ્પષ્ટીકરણ કર્યું. "વહુએ આજ લાપશી બનાવી'તી એટલે જરા વધુ ખવાઈ ગઈ. ખાઈને આડો પડ્યો ત્યાં આંખ મળી ગઈ."

"ઓહો, દાદા લાપશી ખાઈને આવ્યા છે, એમ કે! કેટલીક લાપશી ખાધી?"

"બહુ નહિ."

"પણ તો ય કેટલી?" મારા દાદા એની પાછળ લાગ્યા. ભાયાદાદાએ થોડો વિચાર કરી જવાબ આપ્યો, "જાગી તો નહીં પણ જૂઓને, એક નાની લેંશના પોદળા જેટલી..."

કિશોર રાવળ

19

"અરે મરો રે મરો તમે! બીજી કંઈ ન સૂઝું તે નાની ભેંશ યાદ આવી." સૌ શું હસ્યા છે તે હિ"

મારા દાદાને ઈશ્વરમાં શ્રદ્ધા અનંત અને તેનાથી પાશેક જ ઓછી એવી શ્રદ્ધા અંગેજોમાં. એના કુનોષ, શક્કિતાઓ, સ્પિદ્ધિઓના ગુણગાન ગાતાં અટકે નહિ. વાધ-બકરીને એક વોકળે પાછી પીતાં કર્યા તો આ અંગેજો. એમની ન્યાયબુદ્ધિ ઉપર ફિદા. કોઈ તેમને એમાંથી હયભયાવી ન શકે.

પણ કહે છે ને કે ક્યારેક ઈન્દ્રનું સિહાસન પણ ડગમળે છે, તેમ જલિયાંવાલાં બાગનો હત્યાકંડ સાંભળીને, વાંચીને બે દિવસ બહુ ફફડ્યા, તરફડ્યા. મન મનાવવા પ્રયત્નો કર્યા કે "માણાં સાણાં કોઈએ ક્યાંક સળી કરી હશે, ક્યાંક હુંબાણા, કાવતરાં કર્યા હશે નહિ તો આમ આવડો મોટો ગુસ્સો નો આવે." થોડા દિવસે ટાઈભ્સમાં વાંચ્યું કે ચર્ચિલે આ પગલાં વખોરી લેતું એક ભાષજ પાર્લિમેન્ટમાં આખ્યું હતું અને બોલ્યો હતો કે, "આ બ્રિટિશ રસમ નથી, ધરાર આ આપજાને નો છાજે," ત્યારે તેમની છાતી ગદગદ થઈ કે ત્યાં કોઈ પોતાના જેવો સાચો બ્રાબણ નીકળ્યો.

દાદાના મનમાં એક સમીકરણ કોણ જાણે ક્યાંથી દૃઢ ઘૂસી ગમ્યું હતું કે અંગેજ બરોબર ફ્રિસ્ટિ બરોબર ફેદ, એટલે અંગેજો ફેદ. સમાધાન કર્યું કે "આ બ્રિટિશરોને લાંછન આપતી વાત છે. અને ગામ હોય ત્યાં ફેફવાડો હોય જ ને એટલું જ નહિ પણ આ દેખાડે છે કે ફેફવાડો હોય ત્યાં પણ કોઈ સાચો માણસ હોઈ શકે." એમાંથી એક બીજો વિચાર ફણગ્યો. "પણ ફેફમાં પણ સાચાં, સારાં માણસો હોય શકે એ તો ઓલો ગાંધી પણ કહે છે ને? તો ગાંધી વાતમાં પણ વજૂદ હશે ખરું?" મગજ ફરી જાય તેવી વાત લાગી.

પછી તો ચર્ચિલને ટાંકી, ટાંકી મારા દાદાએ ભાવનગરમાં યુનિઅન જેક ફરફરતો રાખ્યો.

એક વખત મારા દાદા પર એક પતું આવ્યું. તેમના પરમ મિત્ર જટાશંકરે લખ્યું હતું. તેમના દીકરાને એમ.એ. ની ડિગ્રી લીધા પછી ભાવનગરની શામળદાસ કોલેજમાં અંગેજના પ્રોફેસર તરીકે નોકરી મળી છે. અને રહેવા માટે જગા જોઈશે. ગાય વર્ષ જ અરવીંદના લગ્ન થયાં હતાં એટલે કોલેજ તરફથી હોસ્ટેલેની બાજુમાં જગા મળતી હતી તે કુટુંબવાળા માણસને ફાદે નહિ. આજાનાં જુવાનીયાઓની મનોદશા ઉપર 'છીછરાં' અને 'ઉછાંછળા' શબ્દો વાપર્યા હતા. તો દીકરાને રહેવા માટે કોઈ સારું ધર શોધવામાં મદદ માગી હતી.

મંડળી પાસે પતું વાંચી વિચારણા ઉપર વાત મૂકી..

દાદાએ શરૂઆત કરી. "આ જટાશંકર બદ તો મારો જૂનો મિત્ર અને બહુ જ નિષ્ઠ બ્રાબણ. તેનો દીકરો પણ સારો જ હશે એમાં વાદ જ ન હોય. પણ જટાશંકર 'છીછરાં' જુવાનો કહે છે તો એનો અરવીંદ એ કશામાં ન આવે? મારા ધરમાં ડાબી બાજુની વિંગ તો ખાલી છે અને હું સારો પાડોશ ગોતું જ છું."

તે સમયની મય્યાદિત સીમાઓમાં દુર્ગણો કલ્પવાની સીમાઓ પણ મય્યાદિત હતી. વિષ્ણુદાદા કહે, "આમાં કંઈ બહુ વિચારવાની વાત નથી. આજના છડા જવાનો બીરી પીતા હોય કે નાટકીનેમા જોતાં હોય. આપજા જમાનામાં એવું નહોતું એટલે આપજો સૌ બચ્યા. જમાનાનો રંગ તો સૌભાગ્ય તીતરે જ ને! પણ છોકરો પરણોલો છે, હરી દામ થયો છે એટલે બીજી ત્રીજી ટેવો નહી હોય. ઉછેરનો ફાયદોને! ખાલી જટાશંકરને કહો કે છોકરો બીરી બીરી ન પીતો હોય તો જગા એની જ છે એટલે વાતનો ફેસલો!" દરખાસ્ત સર્વાનુમતે પસાર થઈ અને દાદાએ બીજી ટપાલે એ પ્રમાણે પતું મોકલાવી દીધું.

ચોથે દિવસે સવારની ગાડીમાં વાયા વીરમગામ અરવીંદ તેની વહુને લઈને આવી પહોંચ્યો. પૂરા સૂર્યમાં અને તે પણ ટાઈ અને વાધરીવાળા જોડામાં સજ્જ થયેલો આ અરવીંદ પ્રોફેસર થવા પૂરો લાયક તો લાગ્યો. અરવીંદ આવીને દાદા સાથે હાથ મિલાવ્યા. દાદા સમસમી ગયા કે એના બાપાએ વાંકા વળી બે હાથ જોડતાં નથી શીખડાવ્યું. પણ વહુ માથું ઢાંકી, વાંકી વળી દાદાને પગે અડી અને દાદાનો ગુસ્સો ઓગળી ગયો. મનમાં વિચાર્યુ કે છોરી સારા ધરની લાગે છે.

દાદાએ ધર ખોલી આખ્યું અને ગાડીમાંથી સામાન ઉતાર્યો. દાદાએ બે એક ખાટલાઓ ધરમાં રાખી મૂક્યા હતા સાથે એક મૂઢો, એક સણિયાની ખુરશી એટલે સૂવા બેસવાનું તો થઈ ગયું. વહુએ તપેલા, તપેલી, બરણિયું, મસાલા કાઢી રસોતું ગોઠવી દીહું. કામકી બાઈ. ક્યાંયને ક્યાંયથી કોલસા, સગડી બેગાં કરી નવાં ધરે લાપણી કરી ધર શરૂ કર્યું.

કિશોર રાવળ

20

પ્રોફેસર સાહેબ રોજ હરતા ફરતાં બે સ્લૂટ પહેરે અને સવારના નવ વાગે કોલેજે જાય અને સાંજે પાંચ ને દસે પાછા આવે. આવીને ઘરમાં બેસી જાય એટલે બસ. પછી જોવા જ ન મળે. મારા દાદાને થયું કે બચારાં ધર ગોકવવામાં પડ્યાં હશે. એટલે બે-ગ્રાન્ડ અઠવાડિયાં તો ઠંડા બેઠા. પછી જરા અકળાયા. ઘરમાં એવું તો કસું રાચ છે કે આટલી વાર લાગે? અને પોતે કોલેજ-માં રત છે પણ વહુ તો આખો હિ' નવરી છે. ઈ ન ગોકવી નાખે?

ચોથે અકવાડિયે એક બે હિ' જવા દઈ એક દિવસ દાદા વહેલા બાંકડે આવી બેઠા, દરવાજા તરફ નજર નામતા. જેવો પાંચને દસે જાંપો 'કીયૂડ' બોલ્યો એટલે દાદા ઊભા થયા અને અરવીંદને બોલાવ્યો, "ભાઈ અરવીંદ". અરવીંદ જરા ચમક્યો. તેમના તરફ ફર્યો અને છોલ્લીલું હસ્સીને "કેમ બાપુજી, કેમ હો?" પૂછ્યું.

"આવ, આવ ભાઈ, એક મિનિટ. બેસ અહીં, મારી પાસે." અરવીંદ આવ્યો. મૂઢા ઉપર બેઠા. "શું કામ પડ્યું?"

"તને અહિં શું કામ રાખ્યો છે ખબર છે?"

અરવીંદને જરા શરમીદી થઈ નીચે જોઈ રહ્યો. પછી હળવેથી બોલ્યો. "બાપુજી મને ખબર છે કે પહેલી તારીખ ગઈ છે. પણ પહેલી વખતે પગાર આવતાં થોડું મોહું થાય છે એટલે પગાર મળતાં જ ભાડું પહોંચાડી દઈશ. પછીના મહિને..."

દાદા ઉચ્ચા અવાજે બોલ્યા. "એટલે તું એમ માને છે કે ભાડું ખાવા તને આંઈ રાખ્યો છે? મને સમયસર ભાડું આપે એવું બીજું કોઈ પાત્ર ભાવનગરમાં મળતું નથી?"

અરવીંદ મુંગાઈ ગયો. દાદાએ વાત આગળ ચલાવી. "જો, અહિ રાખવાનું કારણ તો એ કે કોઈ ભષેલો માણસ પાડોશમાં હોય તો કાંઈ જ્ઞાનની બે વાતો થાય અને કાંઈ જાણવા મળે. આવીને પાસે બેસ, મને ટાઈભ્સમાં સમજ નો પડે તો કાંઈ પૂછવા થાય, કોલેજની નવા જૂની જાગવા મળે. જટાશંકરનો કંઈ કાગળ હોય તો લેતો આવ અને વંચાવ. માણસો સંબંધોમાં મર્યાદાઓ મૂકે એ મને પસંદ નથી. મર્યાદાઓને મોકળી થવા દેવી જોઈએ..."

પછી તો મને કમને પ્રોફેસર સાહેબ આવીને બાપુજી પાસે બેસે. દાદાને વિસ્મય થતું કે આવડો જુવાન બ્રાહ્મણ, કોઈ હિંગલાંડનું મોહું નહીં ભાગેલું પણ શી છટાથી અંગ્રેજ બોલતો અને સમજતો!

દાદાને કોઈ નવું મળવા આવે તો દાદાજી ખાનગીમાં અચૂક એને ચાવી મારે કે આ પ્રોફેસર સાહેબને તેનું નામ પૂછો અને તેના બાપાનું નામ!

અરવીંદ પોતાને "એર્વિન્ડ બાઈ" કહી ઓળખાવે. દાદા મુશ્ખમાં હસે 'એર એન્ડ વિન્ડ' તો જવાનીનાં છે, બધું સમે સૂતરે નીકળી જશે. બાપાનું નામ જ્યારે 'છટાશંકર' કહે ત્યારે દાદા 'છટાશકર' ના દીકરાની છટા ઉપર મુંઘ થઈ જતા.

કિશોર રાવળ

21

	વૈષ્ણવ જન કિશોર રાવળ
---	---------------------------------

હમજુને ચોરી કરવા માટે છ મહિનાની જેલ પડી એટલે એની વહુ સંતોક તો સોળ કળાએ ખીલી ઉઠી. અને આપી શેરીમાં એક અવર્ષાનીય આનંદ ફેલાઈ ગયો.

અમે વૈષ્ણવ જન તો ખરાં અને સામાન્ય રીતે બીજાનાં દુઃખમાં દુઃખી જરૂર થઈએ. પણ દુઃખ દુઃખમાં પણ ભેદ હોય છે. અને હમજુ જેવાને જેલ પડે તો હૈયે આનંદનો દૂમો તો જરૂર આવે, પાછળથી ભલેને મનમાં વર્ષ ચૂક્યાનો સંતાપ થાય!

હમજુ કાબો માણસ. ચોરી ચાપાટી કરે, ધીગાણાં કરે અને મહિનામાં એક બે વાર મામા કોઈ આવેલા પીઠા પર જઈ જરા જૂમે અને પછી બહુ જ વૃદ્ધ રીતે પોતાને પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ કે મૂળરાજ સોલંકી માને. રણવાસમાં જઈ રણે ચડે. પેલી સંતોકનું આવી બને. દુનિયા આપીની દુષ્ટતાનું સંતોક જ કારણ હોય તેમ માર્પોટ કરે. પેલી બાપડી ચીચીયારી પડે તો પોરસ વહુ ચડે અને સંતોક તેનું મોં સીવી લે ત્યાં સુધી પંજરીપાક ચાલુ. કારણ? દારૂદિયાને કશું કરવા માટે કારણ જોઈએ બરું?

સંતોક બિચારી હળદર-મીહું ચોપડી કણસતી પરી રહે. તેનાથી ન કોઈની પાસે ફરિયાદ કરાય. એક બે વખતે કોઈ પાડોશીએ તેને ટપાર્યો કે "ભાઈ, તારે દાર પીવો હોય તે પી, એમાં ક્યાં સંતોક આવી આવે છે? બૈરિનો કાંઈ વાંક?" તો એ-કને એકાદી વખત ધોલ પડી અને બીજાને ધમકી મળી કે "બૈરી મારી છે, જે કરવું હોય તે તેને કરું. ચામડી ઊતરડી જોડાં બનાવું. તમારે કેમ કંઈ એની હારે લેવા દેવા છે? તો ક'તા રે'જો. અહીં બધા તમને સજ્જન ગણે છે, ફિફરો થશે તો મહોદ્ધામાં મોહું દેખાવું અધરું પડી જાશે." પેલા ભાઈ તો બિચારા નીચી મૂડી કરી ચાલતા થયાં. પછી ન કોઈ હમજુનું નામ લે કે ન સંતોકનું સપાહું લે.

હું રહ્યો દાક્ફુર એટલે સંતોક બિચારી ઘણી વાર તક ગોતી મારી પાસે આવે. "આ જરા ઠેશ વાગ્ની ને પડી ગઈ'તી" "આંબલિયાળી શેરીમાં માતેલી લેંશની હડકેટમાં આવી ગઈ ને બાજુવાળા ઓટલા હારે ફંગોળાઈ એટલે ઢીંહું ભાંગ્ની ગયું..." હું દવાદાર આપું, ચોળવાનું તેણ આપું, આઈડીન બેન્ગોઈન લગાડી પાટા બાંધી આપતો અને જાણું પૂછ્યા વગર થાય તેટલી મદદ કરતો. એક વાર હાથ ભાંગ્નીને આવી. મોમાંથી એક ઉકારો ન નીકળે પણ મને ખબર કે એ યાતના કેવી હોય છે. હાથ ફેરવતાં જ તમને હાડકું ચામડી નીચે ઉપસેલું દેખાય. કરસનને સાઈકલ ઉપર દોડાયો કે જલદી જઈને મોતીબાગેથી બાળીનભાઈને બોલાવી લાવ. બાળીનભાઈ હાડકાં બેસાડવામાં પારંગત. આવ્યા અને જોઈને કહ્યું કે દવા સૂંઘાડી દઈએ પણ સંતોક કરે, "તમ તમારે જે કરવું હોય તે કરો. મારી ચિંતા ન કરતા." બાળીનભાઈએ બેંચીને હાડકું બેસાડી દીધું. એક ચીસ ન નીકળી. ચીસની આદત જ નહિ ને! બે લાકડાની પડી મારી પિલાસ્તર મારી દીધું. હાથ ઘોઈને બાઉદીનભાઈ પાછા ઉપડી ગયા. બે મહિને હાથના પાટા છૂટ્યા.

હમજુ ચોરી કરતા પકડાયો એનું કારણ એ કે એનો સાગરીત મગનો બારીમાંથી કોઈના ઘરમાં ધૂસવા ગયો તો એક માથાવગરની ખીલી ઝૂટીમાં ભરાણી અને પેટ ઊતરડી લીધું. કણી ચીસ પાડી કે, "એ હમજુ, ધોડ, હું મરી જ્યો...."

કિશોર રાવળ

22

અમારા જ લતામાં ઉસમાન મિયાં જમાદાર રહેતા. પાડોશી તરીકે કે જમાદાર-દાક્તરના સંબંધે પણ અમારો ભાઈ ચારો સારો. અવારનવાર આવતા રહે. અને ગામ આખાની ગટરોનો અહેવાલ મળી જાય. પોલિસવાળાં પાસે ગામનો ગંદવાડ આવે અને જેમ લેંશ ગારામાં પડી પડી માઝે કે એઈને તેવા જલસા છે તેમ આ પોલિસવાળા માને કે ભાઈ અમે જેવા ધીએ તેવા પણ ફિલાણા શેડ કરતાં કે પૂછુછા ખાદીઘારી કરતાં કેટલા સારા!

એક હિં 'ઉસમાન મિયાં આવ્યા. "આવો, આવો. ચાર દિવસથી જોયા નથી. કયાં ગયા હતા?" એ હજુ બેઠા નથીને રસોદીથી દાક્તરાણી થાળીમાં બે ચાના ઘાલા લઈ ને આવ્યા. ગામનાં એને દાક્તરાણી કહે અને મને પણ ઈ ફાંવી ગયું હતું. મને મનમાં થયું કે દાક્તરીથી કટાયું તો દાક્તરાણી હારે ચાની હોટલ કહું. આટલી જડપથી અને આટલી તાજી ચાલોકને મળતી હોય તો ઘંધો સારો ચાલે ખારો!

"અરે દાક્તરસાબ, આ કોઈ ચોરનું પગેસું કાઢતાં બુધેલ જવું પડ્યું. પેલો મંછો માંડ હાથમાંથી સરકી જતો હતો તેને પક્કદ્યો. પક્કદ્યોને જેલ લેણો કર્યો. જેલમાં ગયો તો મન થયું કે આપણા પાડોશીના ખબર કાઢતો જઉ એટલે હમજુને મળ્યો. માળા સાળાને જેલના રોટલા ફાંવી ગયા છે એમ લાગે છે. મોહું તો રોશન રોશન થઈ ગયું છે. કદાચ જેલમાં શરાબ બરાબ નો મળે ને એટલે હશે. જાયો ડમરો થઈ ગયો છે. મને કે કે સારી ચલગતથી બેઅએક અઠવાડિયા વેલા ધૂટવાની વકી છે. આપણે માંડ શાંતિ હતી."

મેં ચાનો સિસકારો બોલાવતાં કહું, "તમને પોલિસવાળાને કોઈ લાગવગ નહિ? મુદ્દત વધારી નો શકો કે બલા આધી રે?"

ઉસમાન મિયાં ખડખડ હસી બોલ્યા, "તમને અમારી તાકાતમાં ભરોસો ઘણો પણ અમે ય માણણ છઈ હો. અમારાથી થાય એટલું થાય. એથી વધુ કરીએ તો પછી મંદર મસ્ઝિદમાં સોપો પડી જાય."

ત્રણોક અઠવાડિયા પછી ઉસમાન મિયાં જરા હાઉકલી કરતા ગયા. "દાક્તરસા'બ, ઓલો કાબો આજે છુટો થઈ જવાનો છે એટલે સાંજના દેકારો."

સાંજ સુધીમાં બે-ત્રણ જ્ઞાન બાતમી આપી ગયા કે હમજુ જેલમાંથી નીકળી તેની તરસ છિપાવવા સીધો કલાલની દુકાને જઈ બેઠો છે. "આજે તો ઊટ જેટલું પીણું છે, ઊટ જેટલું." પણ સાંજના દીવાટાણું થયું તો ય તેનો અવાજ નો સંભળાયો. મેં કહું, "દાક્તરાણી, હાલો, દીવા બંધ કરી સૂર્ય જઈએ. કાલે તો કયાંક રંજાડ સંભળાશે." અમે બરતી બંધ કરી તેણા ગગરાવતા પડ્યાં હતાં ત્યાં એક ઘોડાગાડી આવી અને હમજુનો અવાજ સંભળાયો.

"એઈ હું પાસો આવી જ્યો સું. બધાં વેલાં વેલાં અંધારું કરીને શૂઇ રયા સો? હવે પડ ગાજતું થશે. એ ગાડીવાળા, આ સોચે વેર સંતોક રે' છે. વીજળીના થાંબલાની ઓલી બાજુનું ધર." અવાજમાં નશો પૂરો હતો. ગાડી ઊભી રહી. કંઈ બારણાનો ખટખટાટ થયો. "એઈ સંતોકકી, બાઈણું ખોલ, તારો કેશરિયો, રંગલીનો કંથ આવી પોંચ્યો છે. ખોલ..." બારણું ખૂલ્યું અને બંધ થયું.

વૈષ્ણવ જનો કાન ઉપર ચાદર વીટી સૂઈ ગયાં!

દસેક મિનિટમાં બારીમાંથી ધીમો અવાજ આવ્યો. "દાગતર સા'બ, દાગતર સા'બ." હું ઊઠ્યો. ડાક્તરની ઊંઘ કાગડા જેવી હોય. બારીમાંથી જોયું તો ચાતના આછાં અજવાળાંમાં સંતોક ઊભી હતી. મને જોઈને કહે, "દાગતર સા'બ, જરા આવોને. ઓલો હમજુનો પરી ગયો છે."

મેં લીધી મારી લાકડી, પગરખાંમાં પગ નાખ્યા અને દાક્તરાણીને મારી પેટી લાવવા કહું. બારણું ખોલીને હું ઉત્તર્યો. સંતોક બેગ તેના હાથમાં લીધી. ઈ આગળ અને પાછળ હું. તેના ઘરમાં દાખલ થયો, સંતોક પાછળ ખડકી બંધ કરી. પરશાળમાં હમજુ લાંબો લસ થઈ પડ્યો હતો. મેં વાંકા વળી નારી હાથમાં લીધી. કાંઈ હતું જ નહિ.

મેં ચચ્ચા ચડાણી સંતોક સામે જોયું. બચારી પારેવાની જેમ ફફડતી હતી. દય આવી. બારે થઈ! થોડો વિચાર કર્યો. મેં પૂછ્યું "શું થયું?" સંતોકની આંખમાં આંસુ હતાં. મોંઝે તો સાઈલન્સર બાંધેલું એટલે રડવાનો અવાજ નો આવે. મને કે કે, "આવીને મને વઢવા માંડ્યો. ગમે તેમ બોલ્યો કે 'આટલા મર્ઝના કોની સોડાં કાઢયાં?' તને આજે પરચો બતાવી દઈ. ભાયદો જેલમાં ગયો પણ તારા બુધા બબર મળતા રે'તા હો.' મને મારવા આવ્યો. મને બીક લાગી. જેવો જોડા કાઢવા વાંકો વષ્યો. એટલે બાજુના સાંબેલું જોયું અને બબર નો રહી. ઉપાડીને દીધું એના માથામાં અને ઈ ઢળી પડ્યો. બૌ વાગી ગયું લાગે છે."

વૈષ્ણવ જન મૂંગાણો. "સંતોક, ડિમ્બત રાખજો. અહિ તો ખેલ ખતમ થઈ ગયો છે." એક વિચાર આવ્યો. "જો, હું કહું એમ કરીશ ખરી?" આંખોમાં બીક હતી. "તમે ક્યો ને હું નો કરું?" "તો જો, મને હાથ દે." હમજુ પડ્યો હતો ત્યાં થોડું લોહી રેણાયું હતું. સાચવીને પરશાળ પરનો ડાઢો અને સાંબેલા ઉપરનો લોહીનો ડાઢ ઉપરાઉપર આવે તેમ પેલું સાંબેલું ગોઠયું. બસેએ મળીને હમજુને ચત્તો કર્યો. તેનું માથું સાંબેલા ઉપર ગોઠવી દીધું. હાથ થોડા ખરડાયા. એક ગાબો મંગાવી, લૂધી નાખ્યા અને ગાબાનો કર્યો ખૂલ્ણામાં ઘા. હમજુના પગમાંથી જોડા કાઢી આંગણાંમાં મૂકી દીધા.

પછી સંતોકને થોડી પદાવી. હું ઉસમાન મિયાંના ઘરે ગયો. એક અવાજે એ ઊભા થઈને બહાર આવ્યા. મેં કહું કે "જરા આવોને. આ હમજુનો ઉકલી જ્યો લાગે છે." તરત જ કુરાનું ચડાવી, જોડા પગમાં ખબકાવી આવ્યા મારી સાથે.

કિશોર રાવળ

23

બધું વિગતથી નિહાળું. નારી તપાસી. મને કહે કે, "ખોણું નહિ લગડતા હો. આ તો મારે તપાસવું જોઈએ એટલે કરું છું." ખાત્રી કરી કે હમજુને હવે કોઈ સારવાર કામમાં આવે એવું હતું નહિ.

"શું લાગે છે?"

મેં મારું નિવેદન કર્યું. "આ સંતોક મને બોલાવવા આવી કે હમજુ પડી ગયો એટલે હું અહિ આવ્યો. મને લાગે છે કે પીને આવ્યો હશે અને પગલાં એકીનેકી થતાં હશે. લથાંદિયું ખાઈને પડ્યો. ભોય પર આ સાંબેલું પડ્યું હશે તેના પર પડ્યો અને માણું મંદિરમાં નાળિયેર કૂટે તેમ ફૂટી ગયું. તરત જ હરિઓમ થઈ ગયો. મેં ઘણી વાર કહું કે ઓટું પીતો હો તો પણ એ કાંઈ ગણકારે? આજે પસ્તાવાનો ય ટાઈમ નો રહ્યો.."

મિયાંએ ખોખારો ખાઈ ગયું સાફ કર્યું. "હ. લાગે તો છે તમે કહો છો તેમ. તમે દાક્ષતર છો એટલે મારું કામ સહેલું થઈ ગયું. હું કોઈ પાંચ માણસને બોલાવી પંચનાંનું કરાવું છું. કાલે આવીને તમારું સટિફિકટ લઈ જઈશ. જાઓ તમતમારે જઈને સૂઈ જાઓ. હું સવારે મળીશ. અને સંતોકી, આદી રે'જે ને ક્યાંય અહતી નહિ. જા જઈને મારા મામદાને બોલાવી આવ. એને પંચ બોલાવવા મોકલી દઉ. દિલમાં જરા ધરપત રાખજે. ખુદા રહીમ છે"

હું ઉપરથી ઘરભાડી પાછો. દાક્ષતરાશીએ ચા તૈયાર રાખી હતી. બેઈ બેઠા સામસામા ચા પીતાં. મેં દાક્ષતરાશીને રિપોર્ટ આવ્યો. એ બોલ્યાં, "કાંઈ નહિ. મરતાં પહેલાં એના નસીબમાં ધરાઈને પીવાનું લખ્યું હશે. એનો અભરખો પૂરો થયો. હવે ઈ અવગતે નહિ જાય એટલો હાશકારો." દીવો સંકોરી પાછાં પથારીમાં પડ્યાં. વૈષ્ણવજનને ન છાજે એવી ઘેરી લીધ આવી ગઈ.

બીજે દિ' ઉસમાન મિયા સટિફિકટ લેવા આવ્યા. બેઠા. સટિફિકટ વાંચ્યું અને સાચીને ગજવામાં મૂક્યું. "પાડોશમાં દાક્ષતર હોય તો કેવું સેવું થઈ જાય. ચાલો મારે કાગળિયા કરવાના છે. હું ઉપણું." ઊભા થયા. જતાં જતાં કહે કે, "આ એક ભૂલી ગયો." જાકિના પિસ્સામાથી એક ગાભો કાઢ્યો. પેલા લોહીના ડાઢ વાળો. મારા મોંઝે શાહી ઢોળાઈ ગઈ. "કોઈ વાયું થઈને નો કહે કે માણસ ચાતો પડે તો ગાલે લોહી કેમ ઊતરે એટલે મે જરા લૂછી નાભેલું. આ ગાભો તમારા ઊકરે પાટાપ હી હારે નાખી દેજેને!... અને પેલા જોડા કોઈ પાટુ વાગતાં ધરને બદલે શેરી બાજુ હતાં ઈ થોડા સરખાં કરી નાખ્યાં. એટલે કોઈ હારે વાત કરો તો હું આમ કહું અને તમે જૂદું કહો તેમ નો થાય..." જતાં જતાં છેલ્લે બોલ્યા. "અમારા પોલિસની આબરુ જ બહુ ખરાબ. સૌ માને કે અમે છાતીમાં પાણા રાખી ફરીએ છીએ. કેમ સમજાવીએ કે અમને પણ દિલ હોય છે..."

	મોટીબેન
--	----------------

? વર્ષો પહેલાં મારું વેવિશાળ એક ગામડાની છોકરી સાથે થયેલું. હું ભણી ગણીને અમેરિકા આવ્યો અને આજે આહી લગભગ ન્રાણ વર્ષ થયાં છે. હવે હું સ્થિર થઈ ગયો હું અને દેશમાં જઈ લગ્ન કરી એને અહિ લાવવા તત્પર છું. એ છોકરીને અંગ્રેજીનું કશું જ જ્ઞાન નથી અને અહીની રસમોનું જરી પણ ભાન નથી તેમ કહી શક્ય. અહીં આવી આ દેશ સાથે મનમેળ સાધી શકે એને માટે હું શું શું કરી શકું?

મોટીબેન: 'મનમેળ'નો અર્થ હું પહેલે તબક્કે એમ ઘટાવું હું કે અહીંનાં માણસો સાથે હળતી-મળતી થાય અને આસાનીથી રોજંદા કામો સ્વતંત્ર રીતે કરી શકે. મને 'તત્પર' શબ્દ પસંદ આવ્યો અને મારા જ્યાલ પ્રમાણે તે તેને અહીં લાવવા અને અહીં ગોઠવામાં મદદ કરવા માટે વપરાણો છે. પહેલે પગથિયે બે સૂચન આપું. ૧. આ દેશમાં ઘણી જગાએ 'ઈલિલાં અંગ' એ સે-કન્ડ લેન્નવેજ'ના વર્ગો, હાઈસ્ક્યુલોમાં, કમ્યુનિટી કોલેજોમાં ચાલતા હોય છે. તેના વર્ગોમાં દાખલ કરી દો. અંગ્રેજનો મહાવરો જેમ વધે તેના પ્રયાસો ચાલુ રાખો. ૨. વહેલામાં વહેલી તક ગાડી ચલાવવાનું લાઈસન્સ આપાવરાની હરવા ફૂરતી સ્વતંત્ર'

કિશોર રાવળ

24

કરી દો.

પાંચ વર્ષની મારી દીકરાને હું ડબુરાઈને ગીધતી જોઉ છું અને મનમાં વિચાર આવે છે કે આ ૧૫-૧૬ વર્ષની થાય અને આપણને રૂએ નહિ એવા કોઈ છોકરાને ઘરે લઈને આવે અને કહે કે આ મારો 'ખોય ફેન્ડ છે' ત્યારે મારે શું કરવું! કઈ સલાહ? શું કરી શકું?

મોટીબેન: આમાં પર્યાયો શું છે એનો વિચાર કરો તો તાણો મળી જશો. રસ્તો કાઢવાના ચાર રસ્તાઓ આપણને નાનપણથી સમજાવ્યા છે: સામ, દમ, દંડ અને ભેદ.

સામ: તમારો દૃષ્ટિકોણ સમજાવવા જાઓ તો વધુ વિમુખ થવાની શક્યતાઓ વધે. કોઈને પણ ગમતી વસ્તુ વિષે કોઈ અવળું બોલે તે ગમે જ નહિ પણી ખાવાનો વિષય હોય, સિંગારેટ કે દારુ પીવાની વાત હોય, સંગીતની કર્ષપ્રિયતાની વાત હોય કે મિત્રોની યોગ્યતાની વાત હોય.

દમ: તું લોન કાપે તો આટલાં પૈસા આપીશ, આટલું રંગી નાખ તો સીનેમા જોવા લઈ જઈશ વગેરે વગેરે ઠીક છે પણ આને છોડી દે તો નવી સ્ટીરિયો સિસ્ટમ અપાવશું એવું કરો તો જવાબ મળે કે "નથી જોઈતી સિસ્ટમ!"

દંડ: જેને આપણે પ્રેમેશી ઉછેરી મોટા કર્યા એને માટે કોઈ સજા કરવાનું તો હું કદી સૂચવી ન શકું.

ભેદ: બે વચ્ચે ફાટફૂટ પડે એ એક જ રસ્તો સફળ થાય. પણ એ ફાટફૂટ પડાવનાર તમે છો તે કદી ખબર પડે તો તેના પરિણામો ભોગવવા તૈયાર છો?

માટે અત્યારથી તે સોણ વર્ષની થાય ત્યાં સુધીમાં તમે તેને સાચું મૂલ્યાંકન કરાવતાં શીખવી શકો એટલું જ કામનું. પણ આપણાં પોતાનાં કેટલાં મૂલ્યાંકનો સાચાં પડ્યાં છે કે તેનો મદાર રાખી શકીએ?

મારી દૃષ્ટિએ તો મને લાગે છે કે તેની પસંદગીની વ્યક્તિમાં એને શું દેખાય છે તે જોવા પ્રયત્ન કરો અને કોઈ પણ નિર્ણયો લીધા પણી કોઈ અવરોધી, આડચણો આવે ત્યારે સાથ જ ઊભા રહેશો તેવી ધરપત આપો તે જ ખૂબ અગત્યનું છે.

<p>સાંતોરિની</p>	<p>અસામાન્ય ઊચા કિનારા પ્રીતિ સેનગુમા</p> <p>પ્રીતિના સાંતોરિની ટાપુની એક મુલાકાત.</p>
-------------------------	--

કિશોર રાવળ

25

કિટિ ટાપુ પર કેટલાક સ્થળો જોયા પછી એના મોટા ઈરાક્ષિલાઓ શહેરથી જહાજ લઈને હું ચાર કલાક દૂરના સાન્તોરિનિ ટાપુ પર જવાની હતી. આગળના અનુભવ ઉપરથી ખબર પરી ગયેલી કે વહાણમાં એટલી બધી ચડાતર થાય છે કે એક હેન્ડબેગનું વજન પણ આકરું પડી જાય. આ વખતે તો વહાણમાં જતાંની સાથે, બુદ્ધિપૂર્વક, હેન્ડબેગ નીચેના તૂતક પરજ મૂડી દીધી. બીજાં ઘણા પ્રવાસીઓ પણ એવીજ બુદ્ધિ વાપરતાં હતાં. રાતે સાડાભાર પછી સાન્તોરિનિ પરના એથિનિઓસ બારાની-બંદરની-જાહેરાત થઈ. ત્યારે પણ મનમાં રૂમ મેળવવા અંગે ચિંતા તો નહોતી જ. ઉત્તરું તો ખરી, પછી જોયું જશે, એમ હવાને કહેલું!

બારા પર પ્રવાસભાતાની નાની ડાટડી હતી. ત્યાં સુધી જાઉ તે પહેલાં જ, ભાડે આપવાના રૂમના ફોટા, નકશા વગેરે લઈને ઊભેલા સ્થાનિક લોકો આવી મળ્યા. એક દૂરના સાગરકિનારે હતું, જેને મેં નકાર્યો. બીજું મુખ્ય ગામ થિરાથી એક કિ.મી. હતું, ને ઠીક લાગ્યું. આ રીતે એ માણસે ચિલે દેશથી આવેલા એક યુવાનને પણ રૂમ ગોઠવી આય્યો. બીજા એક ભાઈ અમને જૂની જૂની, બંધિયાર વાસવાળી મોટરમાં લઈ ચાલ્યા- બીચી લેખડ પર અમણાતા જતા રહ્યો. દૂર ઝીણી બતીઓ દેખાતી હતી, પણ તે સિવાય કાઈ જ નહિ.

આખરે ક્યાંક પહોંચીને એમણે મોટર ઊભી રાખી, ને એમણે ઊતરીને મારો સામાન લઈ લીધો અને ઝડપથી ચાલવા માંડ્યું. અંગેજુ તો એ બોલતા નહતા. સાવ અંધારામાં એમને અનુસરવા જતાં સૌથી પહેલાં તો મેં ઠોકર ખાદી. ત્યાં કશું ઓટલા જેવું બનાવેલું લાગ્યું. પછી સાંકડી, ઢાળ પડતી શેરીઓ શરૂ થઈ. કસ્ત્રાદાસ નામનું એ ગામ હતું. સામાન મારા ડાથમાં હોત તો હું લપસી જ હોત ક્યાંક તો. દસ મિનિટ્ટી વધારે ચાલ્યા હોઈશું. "ઓ ભાઈ, ક્યાં લઈ જાઓ છો?" એમ પૂછવા કરું, પણ ભાષા કઈ બોલું? છેવટે તાણી પાડિને જોરથી કહું, "હલો, હલો," પણ ઊભા રહે તે બીજા.

અંતે એમે ડાબા વલ્યાં. સિમેન્ટ-પથ્થરની બનેલી ગલીમાં. સફેદ ચૂનાથી કૂલ અને હદ્યાકાર ચિત્રેલાં હતાં. હંમેશના આવકારની જ એ રીત. ગલીને છેડ ધર હતું. ત્યારે ખ્યાલ આખ્યો કે આખું કુંભ આ વલસાયમાં મદદ કરતું હતું. ભાઈ બારા પરથી પ્રવાસીઓને મેળવતો હતો, પિતા એમને ધેર લઈ જતા હતા, બહેન જાગતી રહીને રૂમો ખોલી આપતી હતી, ને સવારે માતા કોઝી બનાવી લાવતાં હતાં. રૂમ મોટો હતો-પૂરતું અંધારું, ને તદ્દન શાંત. નવ-દસ રાત પછી અનુભવી આવી નિઃશબ્દતા. ખરી પહેલાં, સૂકાં થયેલાં, બોગનવેલાં કૂલનો પવનમાં રસળવાનો અવાજ કુદરતી હતો, ને તેથી પ્રિય લાગ્યો. સવારે ક્યાંકથી દૂરથી લૂંકતું ગવેહું સંભળાયું, ને ગ્રામીણ વાતાવરણ ખું થયું.

નવેક વાયે ઊઠીને હું બહાર આવી ત્યારે ચેલેનો યુવક ત્યાંથી નીકળી જવા-જાઝો ભાગી જવા-તૈયાર હતો. એ તો કદાચ રાતે જ ગભરાઈ ગયેલો, પણ ગાડ અંધારામાં બીજો રૂમ શોધતો ક્યાં જવાનો? મને જોઈને કહે, "ફરી આ જગ્યા હું ક્યારેય શોધી ન શકું," ને તરત એ જતો રહ્યો. મેં જાતને પૂછ્યું, "શું કરતું છે?" મને ગભરાટ તો હતો જ નહીં. વળી એમ નીકળી જવામાં કુંભ-બને અન્યાય કરવા જેવું લાગ્યું. મેં બે રાતના પૈસા આગળથી જ ચૂકવી દીધા. ગ્રીજ રાતરું પછી વિચારીશ, એમ માતાને કહું.

તૈયાર થઈને થિરા શહેર તરફ જવા નીકળી ત્યારેય નિશ્ચિત જ હતી. મનમાં અમુક નિશાની નોંધતી ગઈ. જેમકે, ધરની ગલીની બાહાર ડાબી બાજુ પર બે મોટર-સાઈકલો ઊભી રાખેલી હતી. પછી હસતું પણ આયું-કેમ જાણે સવારી કરીને કોઈ નીકળવાનું જ નહિ હોય! દિવસે ગામનાં સફેદ ધોળેલાં મકાન, ને નાના દેવળનો ભૂરો રંગેલો ધૂમટ જોયાં. સરસ હતું ગામ, ને હજી તદ્દન શાંત. શહેરથી સાવ જુદી જગ્યાએ રહેવાનો અનુભવ કેવો તદ્દન જુદો, ને સરસ હતો.

ગામની બહાર આવતાં કશું જોયેલું ના લાગ્યું. ક્યાંથી લાગે? શહેર જમણી બાજુ જ હરો, એમ વિચારીને હું એ તરફ ચાલવા માંડી. બસ તો હતી, પણ એની રાહ મેં જોઈ નહીં. સૂરજ સામો નહતો, તેથી નહીં ચાલવાનું કોઈ કારણ નહતું. આમેય, દિવસના આઠ કલાક, દસ કલાક હું પગ પર જ રહેતી હતી. ગ્રીસનાં જૂનાં ગામો પહાડો પર એવાં ગોઠવાયેલાં છે કે એમની

કિશોર રાવળ

26

સાંકડી શેરીઓમાં સ્કૂટર, કે સાયકલ જેવું વાહન પણ જઈ શકતું નથી. સાન્તોરિનિ ટાપુ પર આ જ હકિકત છે, ને એ દૃષ્ટો માટે તો વિશ્વના પ્રવાસીઓ એના પર ઉમેટે છે.

શિરા શહેરનું દૃષ્ટાવસ્થાન એટલું તો અસામાન્ય છે કે વર્ષન કરવું મુશ્કેલ છે. સાન્તોરિનિ છે એક ટાપુ. એની ચોતરફ છે જળનિધિ. પણ અડવો ટાપુ પાણો પર્વતોનો બનેલો છે. એની લાલી પાઠ પર ધિરા સહેર વસેલું છે. દૂરથી તો એમ જ લાગે કુ એકની ઉપર એક ઘર બનાવાયાં છે. બધાં ઢાળ પર-જાણે ગમે ત્યારે લપસતાં લપસતાં અટકી ન ગયાં હોય તેમ. ત્યાંથી પછી ધેરા કથાઈ, સીવેસીધા ભીખણ પાખણ દરિયામાં પછાતા દેખાય. ગામ માંડ ટકેલું લાગે, ને કેટલી ઊચી લેખડ પર છે તેનો ઝ્યાલ ત્યારે જ આવે.

લગભગ પોણા ચાર હજાર વર્ષ પહેલાં જવાણમુખીના ભયાનક વિસ્કોટમાં આ ટાપુનો કેન્દ્ર-પ્રદેશ છુટો પડી ગયો, ને દૂબી ગયો. આ કારણે ટાપુનો અર્ધગોળાકાર આખો પાંશિમ ડિનારો એ કારમા ધાણી ક્યાયેલા પર્વતના અડધિયાથી બનેલો છે. આજે એક મૃત જવાણમુખી રાખોડી ટાપુ બનીને નજીકના દરિયામાં રહેલો છે. ધિરાની પગથી જેવી, પથર જરેલી, જિતરતી કે ચડતી જતી, ગલીઓમાં ચાલતાં ચાલતાં એ બધાની જલક મળ્યા જ કરે. વચ્ચે ઘણા પગથિયાં પણ આવે, જલદી જાઓ તો હાંકી જ જાઓ!

થોડાં જ વર્ષો પહેલાં બધાં જ વહાણ જૂના બારા પર નાંગરતાં. ત્યાંથી શહેર પર આવવાની એક જ કેડી હતી-પેલા અડધિયા પર્વતની કાયેલી તરફથી. એ ચઢાણ તો દરેક પ્રવાસી જીતી શકે જ નહિ-એવું કઠિન, ને સીંધું છે. ત્યારે મદદ માટે ગવેડાં તૈયાર રહેતાં. એ કેડી હજુ છે ખરી, પણ નવા બારા પરથી શહેરમાં જવા માટે મોટરનો રસ્તો બન્યો છે. એ એક જ રસ્તો, ને એ ટાપુના ઉત્તર-પાંશિમ છેડા પરના ઈન્દ્રા ગામ સુધી જાય. ૧૮૫૮માં ત્યાં મોટો ધરતી કંપ થયેલો, પણ હજુ એ આકર્ષક લાગે છે.

ઈઆને રસ્તે ટાપુનો બીજો અડવો ડિસ્સો જોવા મળે છે. પર્વતોની પાછળનો, સપાટ જેવાં મેદાનનો ડિસ્સો. ત્યાં શિયાળાના બેએક મહિનાઓ દરમ્યાન જ થોડો વરસાદ થાય છે-બાકી ભૂમિ તરસી. નાનાં સોપાન-ક્ષેત્રો વરસાદની, ધાનની રાહ જોતાં રહે છે. આ મેદાન અને ખેતરો પણ દરિયાના સરે નથી. ઊચા ટેબલ જેવાં છે એ બધાં. ઊચી, સપાટ બેખડોની લાંબી હારથી એ ડિનારો આકાર પામેલો છે.

ઉચ્ચાં, સૂકાં મેદાનવાળો ખુલ્લો, ખાલી એ પ્રદેશ જોઈને મનને સારું લાગે છે- શિરા અને ઈઆની ગલીઓની ભીસ પછી તો ખાસ. ઈઆ થોડું વધારે શાંત, સારું, ને નાંતું છે, પણ એ બસેની ગલીઓ સરખી જ છે-ધરનાં બંધ બારણાં, મૌખી રેસ્ટોરાં, ને ફંસી દુકાનો અતૂટ રૂપે છે. સોનાનાં રત્નાંજિત ધરેણાંની અગણિત દુકાનો. ભારતીય સારી, મૌખી ચીજો પણ બહુજ મળે- જડતરના ધરેણાં, જરીકામવાળી જૂની અપ્રાયે એવી ઓફાણીઓ, જૂના કાળનું ધાતુકામ, કીરિયાંની બેગો, છાપેલી ચાદરો વગેરે. એક નાની દુકાનમાં કેવળ નાની શાલ જોવા ઉપરણા હતાં-રેશમી, બનારસી, ભરચક જરીવાળા.

મારે ખાસ કાંઈ લેવાનું ના હોય, એટલે હું અંદર જાઉ જ નહીં. ફક્ત જોવા ખાત્ર આંટા મારતાં પ્રવાસીઓ પ્રત્યેનો દુકાનદારોનો ચીડિયો ભાવ સ્પષ્ટ હતો. પણ એક દુકાનની બારીમાં ઈન્દ્રિયન ચીજો સાથે શક્કરપારાના આકારના મોટા બંસીધર ફૂલણની નાનકડી ચાંટીની પ્રતિકૃતિ જોઈ. નવાઈ તેમજ આનંદ પાનીને, અતાપણાના લોગે પણ, હું અંદર ગઈ. દુકાનની માલિક, શ્રીક મહિલા કાતેરિના તો ખૂબ જ હસમુખી અને સહદયી નીકળી. ચક્કાં કાઢીને એશે મારા હાથમાં મુંકું. ત્યાં મેં શ્રીનાથજીનાં પાંચ સ્વરૂપોનાં સુંદર લઘુ-ચિત્રોવાળાં પાંચ ચક્કાંનો બનેલો વર્ષો જૂનો, ઘણો કીમતી અસાધારણ હાર જોયો. આવી વિશિષ્ટ ચીજ પસંદ કરનાર માટે વધારે જાણવું જ પડેને!

કિશોર રાવળ

27

કાટેરિનાએ કહું કે ઓફ્ફિચિયલ હુકાન બંધ કરીને દર વર્ષ છુઅએક મહિના માટે એ ભારત જતી રહે છે. આમ કરતાં એને સોળ-સતર વર્ષ થયાં. હવે તો પુષ્ટ ગામમાં એક રૂમ એણે રાખી લીધો છે. જયપુરમાં પણ એ લાંબું રહે છે. ત્યાં બધે એણે મિત્રો કેળવ્યાં છે. સમજી-વિચારીને એ સુંદર, અસામાન્ય વસ્તુઓ ખરીદે છે-ધરેણાં, જરદારસી ઓફલાઈનો, સાચી ચાંદીના તારે વડોલી સાડીઓ. શ્રીનાથજનાં સ્વરૂપના અમુક સંદર્ભો મેં તેને સમજાવ્યા. અમે પરસ્પર આનંદ વહેંચી શક્યાં

આઠા, કેવો હદ્યસ્પર્શી અને રસપ્રદ આકસ્મિક સંપર્ક. એને લીધે મારો સમય વિશિષ્ટ બન્યો હતો.

ચાલો, મારા લીધેલા થોડા ફોટોઓ દેખાં.

	કાસ્તોરાદો ગામમાં ભાડે લીધેલા રૂમની બહારના ટેબલ પરથી લીધેલું દૃષ્ય.
--	---

કિશોર રાવળ

28

	
	સાંતોરિનિ ટાપુ પરનો એક ફૂલ-ગુલાબી સુંદર ખૂણો, જ્યાંથી મૃત જવાણામુખીનો નાનો ટાપુ ટેખાય છે.
	એકદમ ટાળ પર બનેલા ટેવળના ભૂરા ધુમ્મટ, અને ગુલાબી રંગલો ઘંટ-મિનાર.

કિશોર રાવળ

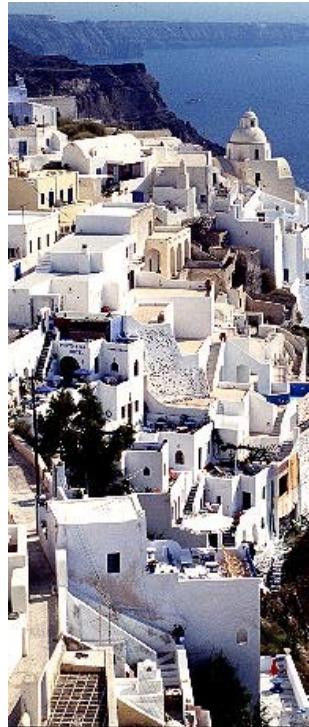
29

સાન્તોરિનિ પરના થિરા ગામનાં સફેદ મકાનો અને દૂર સુધી દેખાતો ટાપુનો છેડો.

સાન્તોરિનિ ટાપુના દક્ષિણ-પૂર્વ કિનારા પર આવેલો લોકપ્રિય તર પેરિસા: કાળી રેતી, આછાં જેવાં મોજાં, પડા તેજરવી સૂર્યનો સ્પર્શ.

સદીઓ પહેલાંના જવાણામુખી-વિસ્કોટને કારણે કપાઈ ગયેલી ઊચી ભેખડોની ટોચ પર થિરા ગામનાં ખીચોખીય મકાનો ટેલાં જોઈને નવાઈ લાગે.

કિશોર રાવળ

30

નવી રંગત
કિશોર રાવળકેસરિયો સૂપ
મેથી મલાઈ સૂપ

કેસરિયો સૂપ

સામગ્રી

૧	પાઉન્ડ	ગાજર-નાના ટુકડાઓ કરેલા
૧		મધ્યમ કાંદો-જીણો સમારેલો
૨	ચમચા	તેલ
૧	કળી	લસણ-દૂંફદી
૧	ચમચી	ધાણા-જરા ખાડેલા
૧	ચમચી	દળેલાં ધાણા
૩ ૩/૪	કપ	પાણી
૩/૪	કપ	કિસભિસ ગરમ પાણીમાં રાખી પોચી કરેલી

પદ્ધતિ

૧. એક નાની તપેલીમાં એક મૂકી ગાજર અને પોણો કપ પાણી લઈને ગાજર પોચાં થાય ત્યાં સુધી ઉકાળો અને બાજુને મૂકી રાખો.

૨. એક મોટા વાસણામાં બાકીના ગાજર, કાંદા, લસણ અને તેલ નાખી તવેથાથી હલાવતાં હલાવતાં ધીમે તાપે ૧૦ મિનિટ સાંતળો. અંદર દળેલાં અને ખાડેલા ધાણા નાખી એક સરખા લેળવી એક મિનિટ વધુ સાંતળો. બાકીનું (૩ કપ) પાણી ઉમરી ઉકળે ત્યાં સુધી ગરમ કરી તાપ ધીરો કરો. ૧૫ મિનિટ ખદખદવા દો. એક બ્લેન્ડરમાં નાખી એક રસ કરી નાખો. અને ફરી પેલા મોટા વાસણામાં ઠાલવો.

૩. બાફેલા ગાજરના ટુકડાઓ, કિસભિસ નાખી દો. કોથમીર છાંટી ધીમે તાપે ગરમ કરો. જરૂર પ્રમાણે મીહું અને મરી નાખો.

૪. બ્રેડને ચૂમકી પડે ત્યાં સુધી અવનમાં ટોસ્ટ કરો. તેની ઉપર થોંકું માખણ લગાવી તથ છાંટો. ફરી પાણી એ સ્થાઇસને જરા ધેરો રંગ પક્કે ત્યાં સુધી અવનમાં ટોસ્ટ કરો. બહાર કાઢી નાના નાના ટુકડાઓ કરી રાખી મૂકો. જમતી વખતે આ ફૂટોન ઉપર છાંટી પીરસો.

મેથી-મલાઈ સૂપ

સામગ્રી	
૧	કપ
૨	ચમચા
૧	નાનો કાંદો-બારીક સમારેલો
૨-૪	કળી
૨	ચમચા

કિશોર રાવળ

31

૪	કૃપ	દૂધ
પ્રક્રિતિ		
		<p>૧. એક નાની તપેલીમાં પાણી ભરી ઉકળો. ઉકળતા પાણીમાં મેથી નાખી પ-૫ મિનિટ બાફી, પાણી નિતારી, બ્લેન્ડ કરી બાજુમાં રાખી મૂકો.</p> <p>૨. એક મોટાં વાસણમાં માખજાને ધીમે તાપે ગરમ કરો. અંદર કાંદા, લસણ નાખી ત મિનિટ સાંતળો. પછી અંદર મેંદો નાખી એકસરખું મેળવો. એકાદ મિનિટ શેકાયા પછી બરોબર હલાવતાં હલાવતાં કટકે કટકે દૂધ રેડો. ગાંઠા ન પડે તેનું ધ્યાન રાખજો. બધું એક રસ થઈ જાય એટલે મેથીનો લચકો નાખી બરોબર મેળવો. ઘટ થાય તાં સુધી અવારનવાર હલાવતા ધીમે તાપે ઉકળો.</p> <p>૩. જરૂર પડતાં મીહું અને મરી નાખી પીરસો.</p>

ભજિયાં

ભજિયાં એટલે ભાંગયાનો ભેર, થાક્યાંનો આધાર. ગમે ત્યારે, હુંકી મુદ્દતમાં તૈયાર થઈ શકે. ગરમાગરમ, બધા સ્વાદોને અનુકૂળ. એક બટકે ખવાય તેવી સાઈઝ. બટેટા, કાંદા સૌને ફાવે. ઋતુમાં કાચી કેરી વાપરો, અધકચરી કેરી વાપરો. ગળ્યું ખાવાનો ચટકો હોય તો પાકી કેરી કે કેળાં, તીણું તમતમતું ભાવે તો સરસ ચીરીયાં મરચાં લો. વાયુની બીક લાગે છે? મારાં ભાબી કહે "નાખો અજાઓ, તો થાય હજમો". આ ખાટી-મીઠી-તીખી-નૂરી વાનગીઓ માણો!

કિશોર રાવળ

32

ઈશ્વર સાથે સવાલ-જવાબ

અંભાલાલ રાવળ

મને સપનું આવ્યું કે હું ઈશ્વરને મળવા ગયો.

"આવ, અંદર આવ, "ઈશ્વરે કહ્યું, "મનમાં શું ગુંચ આવી? પૂછ, જે પૂછવું હોય તે."

"તમને સમય છે?" મેં બીતાં બીતાં કહ્યું.

"સમય? સમય તો મારી પાસે અખૂટ છે અને જે કરવું હોય તેને માટે પૂરતો છે. શું પૂછવું છે?"

"સૌથી વધુ વિસમય થાય તેવું માનવજીત માટે તમને શું લાગ્યું?"

"તેમને ઝટપટ બાળપણ ઓળંગી ઉત્તાવળે મોટાં થઈ જવું છે-જીજો કે બાળપણ જરા કઠતું ન હોય! અને મોટા થયે 'કાગળ કી કષિત, બારીશ કા પાની' ગાતાં ગાતાં ફરી બાળક બનવા જંયે છે.

"પૈસા મેળવવા તંદુરસ્તી ગુમાવે અને ખોરવાયેલી તંદુરસ્તી મેળવવા પૈસા ગુમાવે.

"ભવિષ્યની ચિંતામાં આજની ઘડી માણસી બાજુએ મૂકે અને પરિણામે તેની ન આજ સાર્થક થાય ન આવતી કાલ!

"કદી મરવાના નથી તેમ જીવન ગાળે અને મર્યાદાસમાન જીવે જાય..."

ઈશ્વરે મારો હાથ તેના હાથમાં લીધો. બે પળો મુંગા રહ્યા. પછી મેં પૂછ્યું, "આવતી કાલના માબાપો થવા આજના બાળકે શું શીખવું જરૂરી છે?"

જરા આછાં સિમત સાથે જવાબ મળ્યો, "બીજાઓ તમને વહાલ કરે એનો કોઈ કિભિયો નથી. બીજાઓને વહાલા થાઓ તેવા તમે પોતે થાઓ તે સહેલું છે.

"જીવન કરતાં તેમનાં જીવનમાં કોણ કોણ છે તેનું મૂલ્ય વધુ છે.

"એકબીજાની સરખામણી કરવી છોડી દરેકની ક્રિમત સ્વતંત્ર રીતે આંકવી વધુ ઉચિત છે.

"જેની પાસે સૌથી વધુ પૈસો છે તે સૌથી વધુ ઘનવાન નથી પણ જેને સૌથી ઓછી જરૂરિયાતો છે તે.

"એક જ પળમાં આપણા અંગત માણસોને ઊડા થા પાડી શકાય છે, અને એને રૂજવતાં વર્ષો વિતી જાય છે-અને ક્યારેક આખી જુંદગી.

"બીજાઓને દરગુજર કરીને સાચી કરણા કોને કહેવી તે શીખો. બીજાઓ તમને દરગુજર કરે એ પહેલાં તમે તમને પોતાને માફ કરી શકો એ અગત્યાનું છે.

"તમને ચાહતાં ઘણાં લોકોની એક મોટી જીતિ એ છે કે તેમને ગ્રેમ વ્યકૃત કરતાં જ નથી આવતું. તે સમજ તેમનો ગ્રેમ પારખો.

"પૈસો પ્રસંગતા સિવાય બધું ખરીદી શકે છે."

"એક જ વસ્તુ બે વ્યક્તિઓ જૂદા જૂદા દૃષ્ટિકોણથી જ જૂએ છે અને તદ્દન જૂદી જ દેખાય છે.

"સાચો મિત્ર તમારા હરેક પાસાઓ જાણવા છીતાં મિત્ર રહે છે."

હું આ પળને મોંમાં મખળાવતો થોડી વાર બેઠો રહ્યો. મેં રજા લેતાં સૌ માટે ઈશ્વરે જે જે કર્યું છે તે બદલ તેનો આભાર માન્યો.

મને જવાબ મળ્યો, "મારા બારણાં ચોવીસ કલાક ખુલ્લા જ છે. મનમાં કંઈ પણ મુંગાય ત્યારે હાલ્યો આવ. તું પૂછ અને હું સમજાવીશ.

કિશોર રાવળ

33

"લોકો ભૂલી જશે કે તે શું કણું,
 "લોકો ભૂલી જશે તે શું કર્યું,
 "પણ તે મના પોતા વિષે તેમનાં મનમાં કેવાં સંદર્ભો જગાડ્યાં તે લોકો કદી નહિ ભૂલે એટલું યાદ રાખજો."

પુત્રવધુનું સ્વાગત

(એક પુત્રવધુને અમેરિકામાં અપાયેલા એક આવકારનાં શબ્દો અહીં રજૂ કરું છું.)

અમેરિકાને લોકો એક તવા સાથે સરખાવે છે. જાતજાતની સંસ્કૃતિઓ અહિ આવે, એક બીજામાં ભળો, ઓતપ્રોત થાય અને નવી સંસ્કૃતિ સરજાય.

મને થાય કે આમાં શું મોટો મીર મારી નાખ્યો છે! સૈકાઓથી, દેશ દેશમાં નવવધુઓ એ જ કરતી આવી છેને! મનમાં કઈ અવનવી સૂચિ સર્જવાનાં સ્પનાંઓ લઈ સાસરે આવે અને લાગી પડે દુનિયા બદલવા. અને ઓછા વતા અંશે પણ એના નવા કુટુંબમાં એક કાયમી છાપ મારી દે.

મારાં બા પોણી સઢી પહેલાં, તેર ચૌદ વર્ષની ઉમ્મરે, અમારાં ઘરમાં આવેલાં. એક રણ ચોપડી ભજોલી ગામડાની છોકરી પણ કોણી મારી કુલઠું કરવાની સૂઝ, લોકોને માપી લેવાની અજબની શક્રિત. એક સિંહણની જેમ સજાગ રહી એમનાં બચ્યાંઓનું સજાગ રક્ષણ કરે. એમનાં બચ્યાંઓમાં એક પણ બહેન વગરના અમે ચાર ભાઈઓ- જરા બરછટ અને થોડા અણઘડ.

મારી પત્ની જ્યારે અમારા કુટુંબમાં નવોડા તરીકે આવી ત્યારે નવી બોલી, નવું રંગણું તો ઠીક પણ સાથે આ ચાર ભાઈઓએ કદી ન અનુભવેલું એક માર્દવ અને મીઠાશ લાવી. એ થકી આજે હું ધણો ઓછો બરછટ થયો છું, થોડો વધુ સક્ફન થયો છું.

અમારાં ભાલીઓ તેમના ટાણે અમારા કુટુંબમાં પ્રવેશયાં અને કાયમ માટે અમારા કુટુંબમાં નવા સૂર, નવી તરજો લાવ્યાં.

મારી ભત્રીજી વહુઓએ ઘરમાં આવી મેધઘનું કરતાં વધુ રંગોથી અમને રંગ્યાં. એક જૂદી મહેક ફેલાણી. બીજાં કુટુંબોમાંથી અમને આવી સરસ કન્યાઓની લેટ ન મળી હોત તો આટલી સભરતા અનુભવવાની તક જ ન મળી હોત.

એટલે આજે, હું આ નવવધુને અમારા આ કુટુંબમાં આવકાર આપું છું. આવ અને અમારા આ સારા કુટુંબને બહેતર બનાવવામાં મદદ કર.

રવિવારે પાંવભાજવાલા!!

ડૉ. રજની શાહ

ધારોકે તમે વડોદરાથી સવારે કોઈ લોકલ પકડી- સુંબરી તરફ જતી. અને સુરત આગળ ગંજી પહેરેલો માણસ હાક મારે "પાંવભાજવાલા... બોલો મખણી પાંવભાજી!" તો આપણું રોજનું દૃષ્ટ લાગે. કોઈ શેઠ શેઠાણી પલાંઠી વાળી ટિક્કિનમાંથી પોતાનાં હોમ્મેઈટ ડેબરાં કાઢે, કોઈ થર્મોસમાંથી હું પાણી પીએ, કોઈ ઉપરની બર્થવાળો મારવાડી પાંવભાજ ઓર્ડર કરે અને આપણે નીચે બેઠેલા હોઈએ માટે આપણે ફી સર્વિસ આપીએ; એને દિશ અંબાવીએ, એનું ચેઈન્જ પણ અને હાથોહાથ પહોંચાડીએ. એ આપણો આભાર માનશે એવું ઈચ્છિએ- **Forget it!**. એ આપણું પેપર વાંચવા માગી લે. જવા દો. એમાં કોઈ બરકત નથી. વાત બીજી છે. પણ આ સીન હજુ સીન પર જ રાખજો.

તાજેતરમાં ન્યૂયોર્કમાં એક નવો પ્રયોગ થયો. સભ્યેની ટ્રેનિંગ 'Sunday brunch 4' નું નાટક થયું. હા, નાટક. જેમ શેરી નાટક થાય તેમ પણ આ ઝરપથી ચાલતી ટ્રેઇનિંગમાં નાટક ભજવાય. જેવાં બારણાં આપોઆપ વસાય અને ટ્રેઇનિંગનો પહેલો ચાલવાનો ધબકારો ફીલ થાય કે એક બો-ટાઈથી સજી થયેલો બટલર આવે, હાથમાં કાંડા પર સફેદ નેપાન; બે એક્ટરો એક ફોલ્ડિંગ ટેલલ મૂકે; એના પર ડિનર ટેલલ ફ્લોશ બિણાવાય; એક રેસ્ટોરાંમાં ભજવાય તેવું દૃષ્ટ ભજવાય. સંવાદો પહેલેથી નિયત કરેલા. સુંદર હાસ્ય; અમુક સ્ટેશન પછી ગોથો એક્ટર યુ.પી.એસ.ના પોશાકમાં સજી થયેલો કાંઈક પાર્સલ ડિલિવર કરવા સ્ટેશન પરથી ટ્રેનમાં પ્રવેશે. આ બધું પહેલેથી ખાલ કરેલું. ટ્રેનમાં પેસેન્જરોની અવનજીવન ચાલુ જ હોય અને નાટક

કિશોર રાવળ

34

આગળ ચાલુ જ રહે. અંદર પ્રવેશતાં રેસ્ટોરનાં જેવા વાતાવરણથી પ્રવાસીઓના ચહેરા પર જે આશર્થના જે ભાવો પ્રદર્શિત થાય તે જોવાની મળા આવે. ધારો કે રેલ્વેની પોલિસ આવે તો એ ટેબલને, એ સેલાઇના વાટકાને, એ પેપરની ખેલ્ટિક્સને કેમ સમેતી લેવી એ બધું પહેલેથી પરિપૂર્ણ ખાન કરેલું હોય. આ બધું ઢંગધડા વગરનું ના હોય. સુંદર એકટિંગ અને માત્ર નિર્દ્દિષ્ટ આનંદ માટે; રીત સરનું નાટક!!

હવે આપણા પહેલા પેરેગ્રાફમાં જાવ. 'પાંવભાજ વાલા!!'ની સર્વ સામાન્ય ચીસો કરતાં આપણો ત્યાં કંદેજના પરફોર્મિંગ આટ્ર્સ વાળા કોઈ આવું કંઈ ના કરી શકે? રોજબોજની આપણી વાર્તા અને ઉપરથી જવંત (live) ઓડિયન્સ. How can you beat that?

સાચું સોરાઠિયો ભણે...

કિશોર રાવળ

૧ દેશદાન

હું ભાવનગરનો અને એટલે સૌરાષ્ટ્રનો જે આજે તો ગુજરાત સાથે ભજી ગયું છે અને એનું અસ્તિત્વ રહ્યું નથી. જવેરચંદ મેઘાણીએ સૌરાષ્ટ્રની લોક કથાઓ, તેનાં લોકગીતોને શોધી શોધીને કાયમ માટે અમર કરી દીધાં અને અમને સૌને સૌરાષ્ટ્ર માટે એક અભિમાન ધરાવતાં કર્યા.

એ વખતે મારા કાકા, રવિભાઈ રાવળ, મને તેમના દોસ્ત ગોપાળદાસ રાયચુરાને ધરે વડોદરે લઈ ગયેલા. રાયચુરાજાએ હમજાં હમજાં ગુજરાતની લોકવાયકો ભેગી કરીને લખવા માંડી હતી. એટલે એના ગુણગાન ગાવા લાગ્યા. એમાં તેમની હડફેટમાં મેઘાણી આવી ગયા.

એ બોલ્યા, "આ પેલો મેઘાણી, જૂઓને કોઈને સમજ ન પડે તેવી ભાષામાં ભરડે જાય છે તે એનું ક્યાં સુધી ચાલવાનું?..."

કોઈ કાઠિયાવારીથી આવું હડહડતું કેમ સાંચ્યું જાય એટલે મારાથી બોલ્યા વગર ન રહેવાયું, "ને ઓલો ટાગોર માળો સાળો બંગાળીમાં ભરડે જાય છે જેમાં તો એથી પણ ઓછાને ખબર પડે..."

"બસ બસ, બોલમા" કહી કકાએ મને ત્યાં તો બંધ કરી દીધો. બહાર નીકળી તેમણે જ વાત શરૂ કરી, "એલા, મેઘાણી તો મારો જીગરી જિત્ર છે. આના જેવા તો બોલ્યા કરે..." "પણ એ સાંખી કેમ લેવાય?" "વર્ષો પણી મેઘાણીને લોકો યાદ કરશે અને આ તો ક્યાંય ભૂલાઈ જશે એટલી મનમાં ખાતી છે. એથી વધુ શું જોઈએ?"

૨ ગરવી ગુજરાતી

એક ભાવનગરના ચંદુભાઈ શિયાળાના તડકે બહાર ઓટલે તડકો ખાતા બેઠા હતા. શિયાળો એટલે પરદેશીઓના ધાડા ઊતરી આવે જાણે કંઈ અચરજ ન હોય! એમ એક જર્મન આવી ચડ્યો. એણે આ ચંદુભાઈને જીયા અને કંઈ પૂછવા ઊભો રહ્યો. થોડું અંગ્રેજમાં પૂછ્યું, અને કંઈ જવાબ ન મળવાણી ફેંચ, ઈટાલિયન, ચેક એમ બીજી ભાષાઓના પ્રયોગો કર્યો. પણ કોઈ કારી ન ફાવતાં રસો હાલતો થયો.

ચંદુભાઈની બાજુમાં બેઠેલા મગનબાઈ આંકિન થઈ ગયા. કહે કે, "આ માણસને કેટલી બધી ભાષા આવડે છે કહેલું પડે હો!"

જાની ચંદુભાઈ બોલ્યા, "ઈ ખરું, પણ કોઈ કામમાં આવી એને? ગુજરાતી જેવી કોઈ ભાષા થવી નથી, બાઈ..."

કિશોર રાવળ

35

	<p>રાજા તારા કુંગરિયા પર બોલે જીણા મોર મોર જો બોલે, પપૈંડા જો બોલે કોચલ કરે કલશોર - બોલે... માગમ રાત ને બિજલારી ચમકે ઇંદ્રાઈ ઘટા ઘનઘોર રે - બોલે... બાઈ મીરાં કહે પ્રભુ ગિરિધર નાગર તું મારા ચિત્તાનો ચોર - બોલે...</p>

	<p>સલૂષણી સવાર શબ્દો શયદા સંગીત કિરીટ રાવળ</p>
	<p>જનારી રાગી જતાં કહે કે સલૂષણી એવી સવારે આવે કણી કળીમાં સુવાસ ફેંકે, ફૂલો ફૂલોમાં બહાર આવે હદ્યમાં એવી રમે છે આશા, ફરીથી એવી બહાર આવે તમારી અંંખે શરાબ છલકે, ને મારી અંંખે ખુમાર આવે -જનારી... વિચારવાળા વિચાર કરજો, વિચારવાની હું વાત કહું છું જીવનમાં એથી વિશેષ શું છે? વિચાર જાયે, વિચાર આવે -જનારી... તમારી મહેફિલની એજ રંગત, તમારી મહેફિલની એજ હલચલ હજાર બેસે, હજાર ઉઠે, હજાર જાયે, હજાર આવે -જનારી... હદ્યમાં કોની એ ઝંખના છે? નયન પ્રતીક્ષા કરે છે કોની? ઉલ્લો છે શયદા ઉમરમાં આવી, ન ખાય ઘરમાં, ન બાહાર આવે! - જનારી ...</p>

કિશોર રાવળ

36

મનમાનીતી

બલ્યુવેઇલ (૧૮૫૧)

કિશોર રાવળ

આજવિકા માટે જૂદાં જૂદાં કુટુંબોમાં ગવર્નેસ તરીકે કામ શોધતી આ એક યુવતી લીલીની કથા છે. હરેક કુટુંબના બાળકોને ખૂબ જ પ્રેમ અને ધગશથી ઊછેરતી, છોકરાં ખોટાં થયે, તેમને કપાતાં જીવે છોડી ફરી પાછી બીજા બાળકોની તલાશ કરતી આ નારીની હૈન્દું વલોવી નાખે તેવી વાતનો જેઈન વાયમેન અદ્ભૂત રીતે સાક્ષાત્કાર કરાવે છે. યુરોપમાં લડાઈ ફાટી નીકળતાં છોકરાંઓના માબાપ તેને બાળકોનો હવાલો સોંપી, ખરચા માટેની વ્યવસ્થા કરી દેશ છોડીને ભાગી જાય છે, અને તદ્દન લાપતા થાય છે. તેમના તરકથી કરેલી ખર્ચની વ્યવસ્થા ખોરવાઈ જતાં બીજાં કામો કરી પૈસા કમાઈ બાળકોનું રક્ષણ કરે છે. વર્ષો વિતી જાય છે, માબાપના પાછા આવવાની બધી આશા છોડી દીધી છે. ઉભર પણ દેખાય છે. એના એક પાડેશના એક જૂના મિત્ર (ચાર્લ્સ લોટન?) સાથેની વાતનું એક વાક્ય હજુ પણ મનમાં કંડારાયેલું છે."હવે આપણને બાળકો તો મળી ગયાં છે, લગ્ન કરીએ લઈએ તો કેમ?"

એમાં અચાનક એક પત્રું આવી ચેતે છે કે બે દિવસમાં છોકરાંના માબાપ છોકરાં લેવાં પાછાં આવે છે. લીલી બેબાકળી થઈ છોકરાંઓને લઈ ભાગી નીકળે છે અને ૪૦ ગામ દૂર આવેલાં ગામમાંથી પકડાઈ જાય છે. કોઈંમાં જે પૂછ્યું કે આટલે દૂર કેમ ભાગી ગઈ તો કહે કે "વધુ દૂર જવાની તાકાત નહોતી એટલે."

જજ માબાપને બાળકો સોંપે છે અને તેમની પાલક માને છોડી મૂકે છે.

હવે ઉભર પૂરી અને તાકાત પણ ઓછી એટલે કોઈ એને પોતાનાં બાળકોની જવાબદારી આપવા માગે. એક બે બિલાડીઓને પાળી મન મનાવતી જીવન ગુજરે છે.

એક દિવસ બારણ્યું ઠોકાય છે. ખોલતાં જ એક યુવાન દંપતી બહાર ઊંણું છે. પોતાનાં છોકરાંનું ધ્યાન રાખવા તેને વિનિતિ કરે છે અને તેમને પોતાને ઘરે લઈ જાય છે. અંદર દાખલ થતાં જ એક મોટું ટોણું જોઈ હેબતાઈ જાય છે. અને તેને ફોડ પાડવામાં આવે છે કે તેને લાવનાર માણસ રોખી હતો જે લીલીનો પહેલો 'દીકરો' હતો. તેણે લીલીના બીજાં બધાં 'બાળકોને' શોધી લેગાં કર્યા હતાં. અને પોતાના બાળકોની ઓળખ આપતાં કહે છે કે "આ અમારાં બાળકો છે આજથી તમારાં"

Soap opera? ભલે, પણ કેવો મધ્યમધતો સાખુ?

Absent in the spring by Agatha Christie

કિશોર રાવળ

આગાથા કિસ્ટીનું નામ જોતાં ખૂનામરકીની વાતો માણનારાઓ વિચારમાં પડી જશે કે પોતે આ કેમ ચૂકી ગયા અને એવી વાતો વિકારનારાઓ ચાલતી પકડશે. બજેને મારે જરા થંલી જવા કહેણું છે. આ અકર્યુલ પોર્ટરો કે મિસ માર્પલવાળી આગાથા નથી. આ વાર્તા મારા મત પ્રમાણે આગાથા કિસ્ટીની સૌથી ઉત્તમ વાર્તા છે અને માનવીના મનની આંટીધૂંટીઓમાં એક અનન્ય રોકિયું કરાવે છે.

જોન સ્કડાથોર એક આદર્શ ગૃહિણી છે-માની લો કે એમ પોતે માને છે. પોતાથકી તેના વર રોડનીના જીવનમાં એક દીવાદાંડી તરીકે હમેશા પ્રેમ અને નિષ્ઠાથી સહકાર અને સહાય આપતી રહી છે, તેની દીકરીના સુખી લગ્નજીવનનો જશ પણ પોતાને જ જાય છે. સમાજમાં તેમના કુટુંબનું નામ જળહળતું રાખવા મથતી જોન દીકરીને બગદાદમાં મળી લંડન પાછી જતી હતી. વચ્ચે એક સ્ટેશન પર ગાડી બદલવાની હતી એમાં એ સ્ટેશન પર લંડનથી બગદાદ જતી એક જૂની સહિયર જ્વાંશ હેગાઈ

કિશોર રાવળ

37

ભટકાઈ જાય છે. અઠવાડિયામાં એક જ વાર ગાડીનું સંધાન મળતું હોવાને લીધે અને એ ચૂકી જતાં એ તદ્દન નિર્જન જગાના નિર્જન ગેસ્ટહાઉસમાં એક અઠવાડિયું રહેવાનું અનિવાર્ય થઈ જાય છે.

કઈ પ્રવૃત્તિ ન હોવાથી રોજ પાટે પાટે ચાલવાનું શરૂ કરે છે. મનમાં બ્લાંશે કરેલું એક વાક્ય દાંતમાં ભરાયેલી વરિયાળીની જેમ ખટકે છે."ઓ, રોકુની! એનો તોળો હેશેશા ફરતો જ હોય." એ એક વાક્ય ઉપરથી શરૂ થતી વિચારમાળા જોનને કેવા ચકરાવા-માંથી પસાર કરે છે તે વાયકો માટે એક અદ્ભુત પ્રવાસ બને છે. અઠવાડિયે સાથી ગાડી આવે તાં સુધીમાં તો જોનને ખાત્રી થાય છે કે પોતે જ પોતાના કુટુંબને હુંખ્માં ડહોળી નાખવા માટે જવાબદાર હતી. અને પાછા જઈ સૌ પાસે પોતાની સુષ્પકતાનો, છીછાપણાનો એકરાર કરવા નિશ્ચય કરે છે.

વાતાનો અંત નહિ કહું. મર્કરમિસ્ટરીની વાત જેવીજ જટકો આપે તેવી છે. કાશ, આગાથાએ બીજી આવી વાતો લખી હોત!

The King of masks

ડૉ. રજુની શાહ

ચીનનું ઈપોર્ટેડ ચિત્ર જોયું. ૧૯૭૦નું સિચુઆન શહેર. મેરેદિન ભાખાની ફિલમનો દિગદર્શક છે તુતિયાન મિંગ. વિઝ્યુઅલી ચકિત કરી મૂકે એવી ફિલ્મ. માત્ર એક મુદ્દો રજૂ કરવો છે. ફિલ્મ એટલે એક સરસ વાર્તા અને એ વાર્તા કહેવાનું માથ્યમ. "દિલ દેકે", "કોન ઘાર", "દિલ દેકે ચૂકે", "ઘાર ડિયા તો", "હુશ્ર પર જોર નહિ", "હમ આપકે હે", "હુહ-નિયાં" ઈલ્લુ ઈલ્લુ -આવા સેંકડો મૂવીજમાં કરોડો રૂપિયાનું આંધણ થાય એ આપણાથી છૂટતું નથી. તો આ પરદેશી ફિલ્મોવાળા, એક એક ફેરફારું એમની કમાલ દેખાડવામાં પડ્યા છે.

એક વૃદ્ધ ચીનો જાયાં જાય તેની આસપાસ ટોળું થઈ જાય, કારણ તેની પાસે એક વારસાગત કળા છે; જમણા હાથે, માત્ર બે-ચાર આંગળીઓ પ્રસારાને વીજળીવેગ પોતાના ચહેરા પર મહોરાં બદલવાની કળા. અહાહા! મહોરાં પણ કેવાં રંગીન, કેવાં એક્સ્પ્રેસિવ!! આગલું મહોરાં કંધાં ગાયબ થાય, નવું મહોરાં કંધાંથી પ્રવેશે, કેવી રીતે- એ તાજુબ ખેલથી તોસો મલકાય અને ટોળું એને કલદાર રોકડ નાશાથી નવાજે; ગુજરાન ચાલે. ડોસો રોજનું રોજ રણી ખાય. બાકીનો સમય ચીની સંગીત સાંભળીને આનંદથી છિંદગી જીવે. (ઓવરટાઈમ કે મૂનલાઇટિંગ કરીને એને કમાવાની ધગશ નહોઠી.) પણ એને એક જ ચિત્તા-આ વિદ્યાનો શીખનાર પુત્ર મળે.

'પુત્ર, પુત્ર, પુત્ર' એ એક જ વાંછના. એક વાર ગુલામોની હરરાજી થતી હોય છે, ત્યાંથી પસાર થાય છે. એમાં એક માસુમ બાળકને સાંચ પડતર કિંમતે લઈ આવે છે-ડોસાને એમ કે એની પાછળી ઉમરે ઘરમાં(ઘર એટલે?) માત્ર એક હોડું, એમાં એનો બંગાર સામાન રાખીને રહેતા હોય છે તે!) કાંઈક ઉજેલો થાય. છોકરો વીમે વીમે ડોસાની મહોરાં બદલવાની વિદ્યા શીખતો જાય છે-બલ્કે પછી તો પારંગત પણ થતો જાય છે. ડોસો જાણે સ્વર્ગમાં ટહેલતો હોય તેમ બજારમાં ફરે છે. મનમાં એક ઘરપતિ કે એને વારસદાર મળી ગયો છે.

હવે વાતાન્માં સસ્પેન્સ આવે છે. ડોસો બજારમાં પોતાની કળા બતાવતો હતો. એમાં કોઈએ ઈનામ જાહેર કર્યું કે જે કોઈ શેરડીનો સાંઠો એક આટકે ઊભો ચીરી શકે તેને ઈનામ આપ્યું. ડોસો તો તરત તૈયાર થઈ ગયો. હાથનો કસબા, લોકોની તાલીઓ અને ઉપરથી ઈનામ! પણ એ ખેલ વખતે કોઈ દુ઱્ચ ચીનો દૂરથી ગિલોલથી ડોસાના કાંડા પર પથરનો ધા કરે છે અને તેથી ડોસો નિશાન ચૂકી જાય છે, એના કાંડા પર લોહી નીકળે છે. ડોસો ઘરગણ્ણું ઈલાજ તરીકે પોતાની બાજુમાં ઊભેલા તેના દટક દીકરાને કહે છે "આ ધા પર પેસાબ કર, ચાલ જલદી મૂતર. તો આ મારો ધા રૂજાણી!" છોકરો તેમ કરવાની ના પાડે છે. ડોસો ગુરુસે થાય છે ત્યારે પેલો સમજણ પડે છે 'દાદા, હું તો છોકરી છું. લિલામ કરવા વાળાએ મને વેચવા આવી તરખટ કરેલી. છોકરી તરીકે હું વેચાઈ શકી નહિ એટલે હું છોકરો બન્યો. આખી જિંદગી એ જૂઠમાં જીવી.'

ડોસો ભાંગી પડે છે. એ છોકરીને છોડીને, પોતાની હોરીમાં બેસીને ભજન જીવનના હુંખ્માં ઓપેરાનું ગીત ગાય છે અને વાર્ત વધુ પડતી લંબાવે છે. પણ અંતે, ટૂંકમાં તો છોકરીને પણ ડોસો અંતે અપનાવે છે. માનવીય અર્ક અપાયો છે. મારે તો આ ફિલ્મ એટલે ચીધવી હતી કે ફિલ્મના માથ્યમાં પણ સુંદર વાર્તા આપણાથી કેમ અપાતી નથી! ભુજિયમાં જોતાં હોઈએ એવા સુંદર પહોળા મોટાજ, અત્યંત સંપૂર્ણત કલર-સ્કીમ, ૧૯૭૦નું સંગીત અને ચીનનો ચિત્તાર આપણા દિવાનખંડમાં આપણે ભોગવતાં હોઈએ એ કેવાં નસીબ!

કિશોર રાવળ

38

આપણાં સિનેમાયાં એક નવો જુવાળ લાવવાનું માન આ ફિલ્મને જાય છે. ૧૯૯૪-૯૫ની વચે મુખ્યાલ સેને બહુ ઓછા ખર્ચથી બનાવેલું. તેમાં વાર્તામાં તો એક રેલવેનો ઊંચો અધિકારી, ભુવન સોમ, લેગી થયેલી રજાઓમાં ગુજરાતનાં એક ગામડાં બાજુ શિકર માટે જાય છે. ત્યાં એક ગૌરી નામની કન્યા તેને બોખિયા તરીકે મળી જાય છે અને ભુવનને વાતોમાંથી ખ્યાલ આવે છે કે એ છોકરીનો પતિ તેના હાથ નીચે જ કામ કરતો હતો. પોતે બહુ જ નિષ્ઠાવાળો માણસ હતો અને લાંચરુશત લેનારાઓમાં તેની બીક ઘણી હતી. ગૌરીનો વર બહુ લાંચિયો માણસ હતો. વાતો વાતોમાં આ છોકરી 'લાંચ' પાછળની ફિલ્બૂઝી બહુ જ સરળતાથી અને રમુજીથી દર્શાવે છે. પરિણામે ભુવન સોમની દૃષ્ટિ જરા સહિષ્ણુતાવાળી બને છે.

બનતા સુધી ગોપનાથ બાજુ આનું ફિલ્મિંગ થયેલું. જૂદાજ દૃષ્ટિકોણથી લીધેલી સરસ ફોટોગ્રાફી 'લેક-એન્ડ-હાઈટ'માં પણ કેટલી સૌદર્ય પીરસી શેકે તેનો અનુભવ થશે. સુહાસિની મૂળે અને ઉત્પલ દટ આ ચિત્રના મુખ્ય પાગો તરીકે ખૂબ ખુશનુમા અલિનય આપે છે.

Believing Cassandra by Alan AtKisson

કિશોર રાવળ

ગ્રીસની દંતકથામાં એક વાર્તી છે. દ્રોયની રૂપવતી રાજકુવરી કસાન્ડ્રા ઉપર જૂસ, સૂર્યદીવ, જૂકી પડ્યા. અનેક પ્રલોભનો આપણાં પણ અંતે પૂરું ભવિષ્ય જોઈ શકવાની સિદ્ધિ આપવાનું વચન આપ્યું ત્યારે કસાન્ડ્રા લગ્ન કરવા કબૂલી. પણ એ શક્રિત મણ્યા પછી તેની મતિ ફરી. અનેક આજીજી પછી જૂસને ખાલી એક ચુંબન કરવા છુટ્ટી આપી. જૂસે ચુંબન કરતાં મોમાં એક કૂક મારતાં કસાન્ડ્રાને એક શાપ આપ્યો કે કોઈ તેની વાત કદી સાચી નાહિ માને....

'બિલિવિંગ કસાન્ડ્રા' એ એક વિચારમાં નાખી દે તેવી આધુનિક કસાન્ડ્રાની વાત કહે છે. એમ.આઈ.ટી.માં કંપ્યુટર પર દુનિયાનાં મોટેલ રચવાનો પ્રચાસ કરતી એક ચાર જીણાની ટુકડી હતી-ડોનેલા મેરોજ, ટેનિસ મેરોજ, જોર્જન રેન્ડફ અને વિલિયમ બેફ્રેન્સ. તેમણે 'વર્લ્ડર્ટ' નામનું એક મોટેલ બનાવ્યું. તેમાં વસ્તી, ખનિજ, ખેતીની પેદાશ, પાણીનો પુરવઠો, ગરમી અને યંત્રો માટે વીજળીનો વપરાશ અને ઉત્પત્તિ વગેરે વગેરેનું સંકલન કરી, જૂદા જૂદા પરિમાણો બદલતાં લાંબા સમયે થતી અસરોનાં અનુમાન કરવાનું એક સાધન મળ્યું.

અને એ સાધન મળતાં એક ભયજનક દૃષ્ય જોવા મળ્યું. આંકડાઓમાં જાત જાતના ફેરફાર કરવા છતાં ૨૧મી સદીની વચાળમાં માનવ જાતના અસ્તિત્વ માટે ખૂબ બિધામણો એક ચિત્રાર જોવા મળ્યો. તેમાંથી 'કુલબ ઓવ રોભ'ના પ્રોત્સાહનથી એક નાનકડી અને વાંચવી, સમજવી સહેલી એવી લોકભોગ્ય 'લિમિટ્સ ટુ ગ્રોથ' ચોપડી બહાર પડી.

પહેલાં તો લોકો ધા ખાઈ ગયા, કામ બદલ ખૂબ જ પ્રશંસા થઈ, માન-પાન મળ્યા અને પછી પંડિતોએ પીખી કાઢ્યાં. અને દુનિયા તેના તરફ પીઠ ફેરવી જૈસૈથે થઈ ગઈ.

મને મનમાં બળતું હતું કે સૌ કેમ 'લિમિટ્સ ટુ ગ્રોથ' પર આટલો વખત ઉદાસીન રહ્યાં. આજે આ ચોપડી વાંચતા એક શાતા વળી કે એક અદ્ભૂત હિમાયતી પડમાં આવ્યો. એલેન આટ્રિક્સન ખૂબ જ રસ પડે તેવી રીતે આ વિષય ફરી છંછે છે અને આપણી સૂચિને પૂરાં ગ્રેમથી ચાહનાર એક આશાવાદી આ બધાનો ઈતિહાસ, એ પ્રત્યેની ઉદાસીનતાના કારણો અને 'વર્લ્ડર્ટ'એ ભાબેલું ભવિષ્ય કેમ ખોટું પારવું એનાં સૂચનો આપે છે. આવતી પેઢીઓની સુખાકારીમાં જેને રસ હોય તેણે આ જરૂર વાંચવી જોઈએ.

એક મહેરબાની કરી આનું પહેલું પ્રકરણ જ વાંચોને! પછી જૂઓ તમે તેને અધૂરી મૂકી શકો છો કે નહીં!

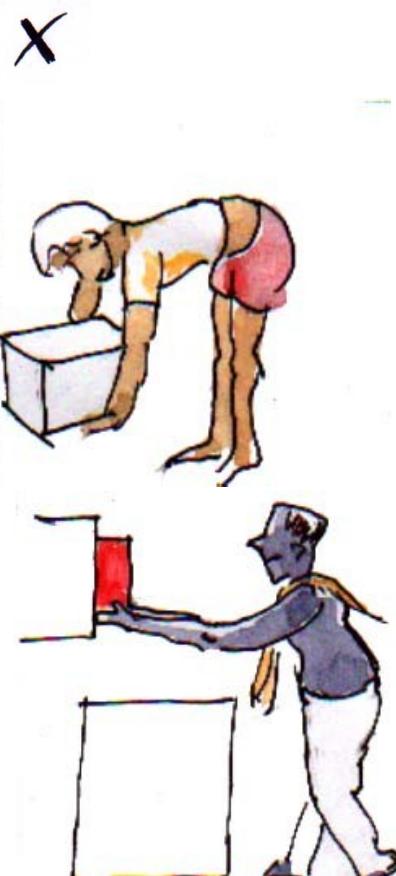
કિશોર રાવળ

39

સર્વાંગ સુંદર
કોકિલા રાવળ

શરીરના અંગોનો ખોટી રૂપે ઉપયોગ કરવાથી ધાણું ધાણું કાયમાંનું નુકસાન થઈ જાય છે એટલે શરીરના ભરોડ વિશે ધ્યાન રાખવાની આપણી રૂપે કલાકની જવાબદારી છે. આ વખતે આપણે તોકના દુઃખાવાને દૂર રાખવા શું કરવું તે નિરખિયે.

કુભરેથી વાંકા વળવાને
બદલે ગોઠણેથી વળો.

દૂરથી વજન ઉચ્ચકવું નહિ

ટેબલ પર વાંકા વળીને લાંબો સમય બેસવું
નહિ.

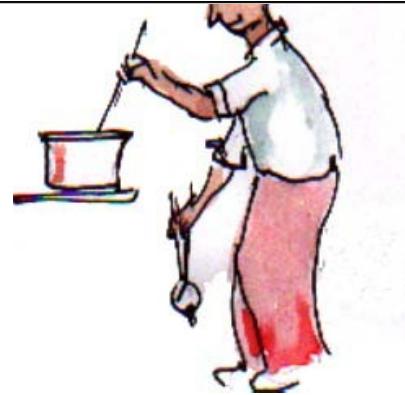

કિશોર રાવળ

40

હાથ લાંબા રાખી કામ ન કરવું

કામ કરતાં ટેકા વગર બેસવું નહિ.

પીઠને ટેકો આખ્યા વગર કામ ન કરવું.

કિશોર રાવળ

41

જેને આંતરડાં નબળા હોય તેને કમ્મરની પાછળના ભાગમાં ખાડો પડશે અને ત્યાંના લિગાર્મેન્ટ નબળા પડશે. ચાલતાં તથા ઊભા રહેતાં માથું અને ખભા આગળ રહેશે જેથી વાંસાના ઉપરના ભાગમાં અને ડોકમાં હુંખાવો થશે.

વાંકી ડોક અને વાંકો ખભો રાખી લાંબો સમય કામ કરનારને સીધો વાંસો રહે છે. માથું આગળ પડતું અને ખભા અંદરની બાજુ વળેલા હોય છે

ખુરશી કે સોફામાં ઢળકતા બેસીને ડોક અને ખભા આગળ રાખવાથી ડોકનો હુંખાવો થાય છે.

કિશોર રાવળ

42

શિષ્ય કવિતા

દૂરી દૂરી કવિતાઓ, હાઈકુઓ, મુક્કટકોનું આકર્ષણ અજબનું છે. જીણા જીણા અવલોકનો, કોઈ પણ આંબર, ટિપ્પણી કે અનન્ય વેણભૂષા વગર મૂકવામાં આવે ત્યારે તેમાં એક ચંપાના ફૂલ જેણું, એક કુમુદની પાંદડી જેણું સૌદર્ય, સંગીતની એક તરજ, પ્રેમના એક શબ્દ જેવી મધુરતા કે વધારના એક છમકારા જેવો ઝાટકો હોય છે. આવી રચનાઓ માણિયે.

હુંગરા નરેન્દ્ર પંડ્યા

હુંગરા સુતા:
ઉભા: દિવસ-રાત:
કેંક સદીથી..

કિશોર રાવળ

43

થોર નરેન્દ્ર પંડ્યા

હાથિયો થોર
બખતર કાંટાનું:
ચોકી કરતો.

બીજ નરેન્દ્ર પંડ્યા

ચાંદ બીજનો
કિતિજે આછી રેખા
શિવના શિરે.

પોપટ નરેન્દ્ર પંડ્યા

ડાળીઓ સૂકી:
બેઠું પોપટ ટેણું:
પાંદડાં લીલાં?

કિશોર રાવળ

44

	<p>કોણ પ્રવીષ પટેલ "શશી"</p> <p>જોયાં નથી, જાણ્યાં નથી, કોણ તમે છો? ભૂલ્યો, અરે! તમે તો લજામણી છોડ છો.</p> <p>શબ્દ નથી, અવાજ નથી, કોણ તમે છો? ભૂલ્યો, અરે! તમે તો આનંદની છોળ છો.</p> <p>ગતિ નથી, ગમન નથી, કોણ તમે છો? ભૂલ્યો અરે! તમે તો જવનનો મોડ છો.</p>
	<p>અડદે પ્રવીષ પટેલ "શશી"</p> <p>કેવું આ મનું? આશા મહિ પણ રહતું; જળ વચ્ચે ના પલળે, નિરાશામાં પણ હસતું!</p>
	<p>બીજો પ્રહર પુ.શિ. રેણે</p> <p>(મરાઈ કવિ પુ.શિ. રેણેની કવિતા નવીનતા, તાજગી અને લાઘવ માટે તથા કંઈક અંશે દુર્ભોઘતા માટે જાણીતી છે. એમનાં કાવ્યોમાં કામનાના અને વાસનાના અનેક સંકેતો છે. આપજા પ્રિયકાંત મણિયારની જેમ એમની કવિતા ક્યારેક શયનખંડના દર્શા જેવી હોય છે. સાંકેતિક રીતે એમની કલમ ઘણું કહી શકે છે. જૂઓ. સુરેશ દલાલ)</p> <p>બીજો પ્રહર, બધું જ પ્રશાંત. થાકીને પલંગ પર આડી પડેલી તું બારી બહાર ઢાળે છે ચામર અધીરો સરગવો આંગણનો.</p> <p>(મારો મમરો: 'દુર્ભોઘતા'? સમજવું પડશે!)</p>

	શિધ્ર કવિતા
---	--------------------

	શરદની રાતો અનિલ દેસાઈ
--	--

	પ્રેમ અનિલ દેસાઈ
---	-----------------------------------

કિશોર રાવળ

46

નવી રમત

૮. ચાલો આજે ભગવાન થઈએ
કિશોર રાવળ

સંદર્ભ દેવ થવાનો એક માત્ર કિભિયો અજમાવીએ.

નીચે એક વાર્તાની આરંભનો ટુકડો આખ્યો છે. તેના ચોકઠામાં વાર્તા પૂરી કરો. આમાં વિવિના લેખો પૂરા તમારા કાબૂમાં છે. ધારો તેને મારી શકો, ધારો તેને પરણાવી શકો, કોઈને વાંઢા રાખી શકો, કોઈને પણ બાબો કે બેબી ચાહો તે આપી શકો. ઈંચા થાય તેવી ઘટનાઓ ઊભી કરી અને જેનું જે કરવું હોય તે કરી શકો.

ખાલી બેજ વસ્તુ એમની એમ જ રાખશો-એક તો વાર્તાનું નામ અને બીજું વાર્તાનું મુખ્યું. બાકી નામ, ધામ, વાર્તાલાપ, શૈલી, વિક્રિતત્વ ગમે તે બદલવાની ધૂટ છે. આવતા બે મહિનાના ગાળામાં વાર્તા લખી મોકલી આપો.

બેબી કાકી

ગઈ કાલે તો હજુ ટીણકી બિંદુ અમારી સાથે રમતી હતી, દીગામસ્તી કરતી હતી. અમારી ટુકડીની સરેરાશ ઉભર કરતાં ચાર વર્ષ નાની અને તેના માબાપની સૌથી નાની દીકરી એટલે એનાં માબાપ અને ગામ આખું બેબી કહીને બોલાવતું અને એમ પણ ખો રહે, હતૃતું રહે અને નિંખી દંડામાં પણ ટીકેટેક કરે. બધા તેનાથી મોટા એટલે અમારા બધા પાછળ ફસડાતી આવે, ગોઠણ ભાંગે, અને અમારા બધાનો માર પણ ખાય. માર ખાદ્ય પછી વહેલાં મોહાં વસૂલાત લઈ જ લે ત્યારે જ ધૂટકો કરે. તેની મા કહે કે આ બધા ઢાંઢા સાથે રમવાને બદલે તારી ઉભરની છોરીઓ સાથે રમ. પણ એને ત્યાં કઈ છબે રમવામાં મજા ન આવે. તેના બાપાની બદલી થઈ અને એ લોકો વેરવણ ઉપરી ગયા અને અમને બધાને તેની ખોટ સાલતી. "સાલી, નાની પણ રાઈના દાણા જેવી. શીંગડા ભેરવીને હારો હાર બથોડા લે અને અમને હંફાવે નહિ તો પણ જરા શાસ ચડાવી દે તેવી તો ખરી."

એ ગઈ પછી ફરી મેં તેને દસ વર્ષ જોઈ અને તે કેવા સંઝેગોમાં એ તો જૂઓ!

હું કોલેજનાં વેકેશનમાં અમદાવાદથી ભાવનગર આવ્યો એટલે મને ખબર પડ્યા કે અમારા પશાકાકાનું વેવિશાળ છે તેમાં જવાનું છે. મેં કહું કે "કેમ? રંભાકી વાંધો નહિ ઉઠાવે?" ત્યારે ખબર પડ્યા કે પશાકાકા પાંત્રીશ વર્ષની ઉભરે રંભા કાકીને ગુમાવી બેઠા અને કાકી બે દીકરા પાછળ મૂકી ગયાં એમાં એક બાર વર્ષનો અને એક દસ વર્ષનો. કાકાને દ્રિધા થઈ. હમણા લગન કરે તો જોઈએ તેવી કન્યા મળે કેમેકે કાકા પેસે ટકે સુખી અને એમના શબ્દોમાં હજુ પણ 'જવાનીનું જોય' ખરું. જવાનીના જોમમાં તબિયત તો સારી પણ એકવરો કાંઠો એટલે દુબળા પાતળા લાગે. માથે કાળાં વાળના ગુચ્છા, જરા રૂપકડા ખરા, ટ્રેનના એંજિનના પાવડા જેવી મૂછો, કપાળે અને ગાલે જરા હાડકાં વધુ દેખાય. દીસ્તોએ કહું કે "એલા પણા, જી મોહું કર્યુંને તો તેસો થઈ જાઈશ અને કોઈ બુઝી કુંવારી ન મળે એટલે કન્યા મળવાનાં સાંસાં. એટલે વરસીની વાટ જોયા વગર કન્યા ગોતી લગન કરી નાખ." કાકાને કોઈ સોણ વર્ષની કન્યા મળી ગઈ અને કાકાએ જલ્દી વરશી વાળી, અને વહેલાં વહેલાં ગોળ-ઘાણા ખાવાનું નક્કી કરી નાખ્યું.

એટલે બધા સાથે હું પણ ઊપર્યો કાકાના વેવિશાળમાં. બધા કુટુંબી જનોનો સંઘ કન્યાને ધરે પડોયા અને આવકાર સમિતિમાં આગળ જ મેં બેબીના બાપાને જોયા એટલે હું ઢરી ગયો. મેં પૂછ્યું કે કન્યા કોણ છે. તો મને મોટાભાઈએ કહું કે "તે થાં નથી પેલી બેબી, તમારી સાથે રમતી હતી?" મને થયું કે હતારીની. મેં ગાણતરી કરી કે હા, એ અત્યારે સોળની થઈ હશે. મનમાં અરેરાટી થઈ ગઈ.

ઊચો નીચો થતા હું વિધિ વખતે બેઠો. બેબી આની સૌ વડિલોને પગે લાગવા. તેને જોઈ અને કલ્પી ન શક્યો કે ગઈ કાલની તોફાની બારકસ બેબલી આ જ જોબનયૂક કન્યા હશે. જ્યાં જ્યાં જેટલી શરીર સંપત્તિ હોવી જોઈએ તેટલી કુલ બહારમાં હતી,

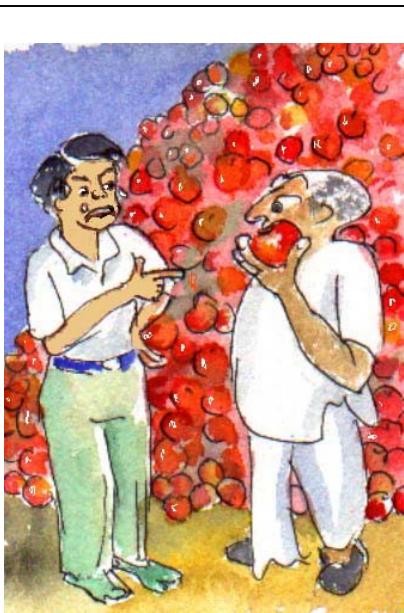

કિશોર રાવળ

47

નીચાં નેણો મુખ પર એક લક્ષ્ણ અને ગંભીરતા જોયાં, કોઈ જૂદી જ વાક્યિત હોય તેવો ભાસ થયો. મારી પાત્રે આવી અને મેં કહ્યું, "બેબી, કેમ છો?" એટલે એ જરા ચમકી. એક પણમાં અણસાર ઉપરથી અને અવાજ ઉપરથી ઘ્યાલ આવી ગયો એટલે હસીને બોલી, "મહેશાઈ? આજે જવા દઉં છું પણ લગાન પછી મને બેબી કાકી કહેવી પડશે હો. બેબી-બેબી નહિ બોલાવાય."

ચાલો વિધાતાજી, માંડો લેખાં લખવાં!

**હમને તો જબ કલિયાં માંગી
રાહુલ શુક્રલા**

ફિલ્મ ખાસામાં ગુરુદત્ત કવિ વિજયનું પાત્ર ભજવે છે, અને સાહિર લુધિયાનવીની લખેલી દર્દભરી કવિતા ગાય છે:

"જીને વો કેસે લોગ થે જિન કે ખાર કો ખાર મિલા
હમને તો જબ કલિયાં માંગી, કાંટો કા હાર મિલા"

તો મને એ ગીત સાંભળીને મનમાં થાય છે કે એમને કહું કે, "ભલા આદમી, તમારે કળી જોઈતી હતી, તો કાંટા સ્વીકારવા જ શું કામ જોઈએ? ધારો કે તમે એક વસ્તુ લેવા ગયા હો અને ભૂલથી ભળતી વસ્તુ લઈને આવો, તો પછી જેવી એ વાતની ખબર પડે કે તરત એ વસ્તુ બદલાવવા પાછા જતું જોઈએ. એના બદલે તમે યાર કાગળ અને પેન લઈને દર્દીલી કવિતા લખવા બેસી જાવ છો."

અને તમે આવી વાત પ્રેમ સિવાયનાં બીજા પણ અનુભવ પર લખો તો લોકો સાહિર લુધિયાનવી પર અથવા તમારા પર હસે.

ધારો કે તમે એમ કહો કે "જીને વો કેસે લોગ થે જિન કો બાળારસે ગ્રોસરી મીલી. હમને તો જબ ટમેટો માંગો, પણ્ણરકી લેલી મીલી."

અને ધરે આવી ગમખાર મોઢે ગ્રોસરીની થેલી પત્નીના હાથમાં આપો. એ થેલીની અંદર જોઈને કહે, "આ શું લઈ આવ્યા? આજે ખીચડી કરી છે, સાથે કુંગળી-ટેમેટાની કચુંબર કરવાની છે. તમને પાથમાર્કમાં ટેમેટાં લેવાં મોકલ્યા હતા. એક આ આટલું નાનું કામ કરવાનું હતું, અને તમે ટેમેટાંને બદલે પથરાની દશ પાઉડરની થેલી લઈને આવ્યા."

કિશોર રાવળ

48

અને તમે કહો, "પણ આમાં મારો વાંક જ નથી. મેં તો ટમેટાં જ માંગેલાં, પણ એ લોકોને પાણા ભરી આપ્યા." પછીતમે ઉદાસ અવાજે કહો, "ન જાણે કેવા નસીબદાર હશે એ લોકો જે ટમેટાં લેવા જાય અને ટમેટાં જ લઈને આવે."

આ લેખના લેખકને ગુરુદાત અને સાહિર લુધિયાનવીને સામે બેસાડીને ગ્રશ્મ પૂછવાની તક મળી હોત તો એમ પૂછત કે:

"આમાં તમે દુનિયાને દોષ દો છો, પણ તમારો પોતાનો કંઈ વાંક ખરો?"

એ કહેશે "ના, મેં તો ટમેટાં જ માંગેલાં."

"પણ સાચા સ્ટોરમાં જ ગયેલાને? પાથમાર્કને બદલે હોમ ડિપોમાં તો નહોતા ગયા ને?"

એ કહે "બનતા સુધી તો પાથમાર્કમાં જ ગયેલો."

પછીનો સવાલ. "પણ ભાવ પ્રમાણે પૂરતા પૈસા આપીને ટમેટાં માંગેલાને?"

એ કહે, "ભાઈ, આ તમારી ભાવતાલની અને લેવડેવડની દુનિયા અમારા કવિ હૃદયને નહીં સમજું શકે."

ત્રીશ વર્ષ પહેલાં, કોલેજના વર્ષો દરમિયાન કનું ચૌહાણ નામના મિત્ર હતા અને 'સલિલ'નાં ઉપનામે સુંદર પ્રેમ-કવિતાઓ લખતા. આ લેખના લેખક વાર્તાઓ લખતા. સલિલ લેખકોને અવ્યવહાર સમજતો, હું કવિઓને અવ્યવહાર સમજતો. પણ ઉડે ઉડે અમને ખબર હતી કે એમે બસે સાચા હતા.

સલિલના પ્રેમ કાબ્યો એમના ઘરથી ત્રણ ઘર મૂકીને રહેતી શોભના પર લખતાં હતાં. એક વાર સલિલે શોભના પર લખેલી કવિતા બતાવી. "પ્રિયે, તું યાદ આવે છે, હૃદય આંધી મચાવે છે." મને થયું કવિતા લખવાને બદલે ભલા જોરથી બૂમ પાડશો તો ય શોભના સાંભળી શક્યો.

એક વાર શોભના ચાર દિવસ માટે મુંબઈ ગઈ હતી તો સલિલે કવિતા લખી હતી, "તારા વગર, પૂરું નગર ગુમસામ લાગે છે."

શોભનાને અવારનવાર મળતા, પણ કોઈ વાર ફોડ પાડીને વાત ન કરી શકે. મેં કહું, "યાર, ચોખ્યે ચોખ્યું પૂછી લો ને કે મારી સાથે જંગળી ગુજરવી છે? મારાં બાળકોની મા બનવું છે?"

એ કહે, "હું એનું પૂછીને મારા પ્રેમને સસ્તો બનાવવા નથી માંગતો, પણ જૂઝો આ કવિતા લખી છે-

"તું હા કહેશે કે ના કહેશે,
એનાં મીઠા વિસ્મયમાં રૂબેલો હું."

પછી જ્યારે શોભનાનાં લગ્ન વડોદરામાં કોઈ ફેક્ટરીનાં માલિકના દીકરા શ્રીકાંત જોડે નકી થયાં તો સલિલે કવિતા લખી હતી-

"તારાં જીવનમાં ગુલાબી સવારો,
મારાં નસીબે રૂબેલી સાંજ,
રૂબેલો સૂરજ, તૂટેલો સિતારો."

મેં કહું, "સલિલ, આમ તમારો ઉદ્ધાર નહિ થાય. શોભનાને જઈને કહો કે બોલબેરિંગ બનાવતી ફેક્ટરીના માલિક જેવા કેટલાય છોકરાઓ મળી જશે. મારા જેવો દિલદાર માણસ, જે તને સ્વર્ગની પરી માને છે, તેવો ક્યાંય નહીં મળે.. શ્રીકાંત જેવા ધંધાદારી ગવેડા જોડે તું સુખી નહીં થા. ચાલ રાતની ટ્રેઇનમાં નાસી જઈ બોખેમાં આવતી કાલે રજીસ્ટર મેરેજથી લગ્ન કરી લઈએ."

કિશોર રાવળ

49

સલિલ કહે, "ના, મારાથી શોભનાનાં સુખને આડે ન અવાય." પછી કહે, "મારી તો જિંદગી બરબાદ થઈ ગઈ."

'હિમાલય કી ગોદમે' ફિલ્મમાં માલા સિંહા કારમી વેદનાથી ગાય છે, "એક તુ ના મિલા, સારી દુનિયા મિલે ભી તો ક્યા હૈ."

તો આ વ્યવહાર જીવાને થાય, "ભલા, આ આવડી મોટી દુનિયામાં માત્ર એક જ વ્યક્તિને તમારા સમગ્ર જીવનનાં સુખનો દોર તે અપાતો હશે!"

દુનિયામાં કુલ ૫ અબજ માણસો છે. તું અબજ પુરુષ હશે અને તું અબજ સ્ત્રી. તો એ તું અબજ વ્યક્તિમાંથી માત્ર એક જ વ્યક્તિત્વાને સુખ આપણને સુખ આપી શકે એવી વાત આપણે પ્રેમ સિવાયનાં બીજા કોઈ સંદર્ભમાં કરી હોય તો લોકો આપણને મૂરખ કહે.

-કે મારી સામે તું અબજ સફરજન પડ્યા છે, પણ મારે જે ખાંસું હતું તે બીજું કોઈ ખાઈ ગયું.

અને પછી બાકીની જિંદગી એ ન મળેલા સફરજનની સુગંધ પર, એની મીઠાશ પર, એનાં ઘાટા ગુલાબી રંગ પર કવિતા લખીએ. "એક તુ ના મિલા"

ઘારો કે આપણે બરચુડા વેકેશનમાં જવું હોય પણ ટ્રાવેલ એજન્ટ કહે, "આવતા બે મહિના બરચુડા બધી ડોટેલો બુક થઈ ગઈ છે. જવું હોય તો બહામા, બાર્બોસ કે જમૈકાની ફ્લાઇટ બુક કરી દઉં." તો આખરે લાયાર થઈ બહામાનું વેકેશન બુક કરીએ. પણ બહામા પહોંચ્યા પછીયે જીવ બાળ્યા કરીએ. 'સાંભળ્યું છે કે બર્ચુડાના દરિયાનું પાણી તો બિલોરી કાચ જેવું ચોખ્યું હોય છે, અને આપણા ફૂટેલા નસીબે લખાયું હતું બહામા' અને પછી લખીએ: "એક બર્ચુડા ના મિલા, સારે કરેબિયન કે આઈલેંડ્ઝ લી મિલ જાયે તો ક્યા હૈ." અને બરચુડાના શોકમાં બહામા, બાર્બોસ કે જમૈકાના દરિયાની મજા ન લઈ શકીએ.

સલિલે છેલ્ખા ગીતા વર્ષમાં ચાર સુંદર કાવ્યસંગ્રહ પ્રગાંઠ કર્યા છે. એનાં સાહિત્ય અને એનાં હદયની કલાથી સલિલે હજારો વાંચકોની જિંદગી વધુ રસિક બનાવી. એની વેદનાને ગૂંધીને એણે બીજા સૌને અનુપમ ભેટ આપી. પણ એમ કરવામાં સલિલે સામે મૌજૂદ દરિયાને માણવાનું આખી જિંદગી માટે જાણીબુગીને જતું કર્યું.

ગીતામાં આવે છે, -જો કે ગીતા વાંચી નથી. ગીતા વાંચ્યાનો દાવો કરનાર મિત્રો છે. એમાંનાં એકે લખેલું કે ફિલ્મ ગાઈડના અંત વખતે ટેવાનાં જે સંવાદો બોલે છે તે સંવાદકાર વિજ્યાનાં સીધા ગીતામાંથી લીધેલા છે. "જિંદગી લી એક ખચાલ હૈ જેસે મૌત એક ખચાલ હૈ." (ગીતાએ અલબત્ત છંદોબદ્ધ સંસ્કૃતમાં કહેલું.)

આમ નજર સામે ચાલી રહ્યું છે તે બધું એક બ્રમ છે. આ દુનિયા ખુદ બ્રમ છે.

નિન્ટેન્ડોની ગેઈમમાં પાત્રો કુસ્તી કરતા હોય છે. કોઈ પાત્રો રેઈસ કાર ચલાવતા હોય છે. કોઈ પાત્રો ખજાનાની શોધ ચલાવતા હોય છે. અને એ પાત્રોને કદાચ એવું લાગતું હોશે કે ટી.વી.ના સ્કીન પર ચાલી રહેલું સિખુલેશન તે એક હડિકત છે. એ પાત્રોને ખબર જ નહિ હોય કે જે દુનિયાને તેઓ હડિકત ગણે છે એ દુનિયા અસ્તિત્વમાં જ નથી.

આપણી પોતાની સાચુકલી લાગતી દુનિયામાં એક હજાર વર્ષ પછી, આપણાં અત્યારના અસ્તિત્વની કોઈ નાનામાં નાની નિશાની પણ નહિ રહી હોય. જાણે કે આપણે જન્મ્યા જ નહોતા અને જીવાજ નહોતા.

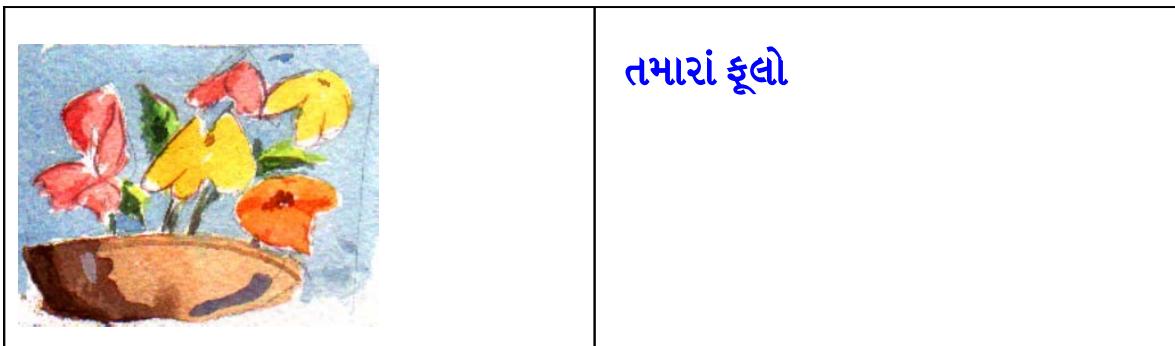
અને આમ ગીતામાં કહ્યું છે તેમ જીવન એ બ્રમ છે અને મૂત્ય એય બ્રમ છે. બહામા, બરચુડા બ્રમ છે. પહેલાં સલિલનાં ઘરની પાસે રહેતી હતી અને અત્યારે બરોડામાં કમાટીબાગ પાસે રહે છે અને જેની મોટી બેબીને ત્યાં એક બાબો અને બેબી છે તે શોભના પણ બ્રમ છે અને આપણે ચલાવીએ છીએ એ કાર પણ બ્રમ છે.

અને કળી જોઈતી હોય અને કાંટા મળી જાય તો એની ઉપર કવિતા લખવી નિરર્થક છે, કેમેકે કળી એય બ્રમ છે અને કાંટા એય બ્રમ છે.

કિશોર રાવળ

50

તમારાં ફૂલો

Janak Patel	<p>Regarding 'Motiben' in the November 2000 issue, it is really wonderful that we have such a knowledgeable person answering the questions of us "the confused and sandwiched in two totally different cultures" and she is doing with her heart and down to earth manner.</p> <p>Please carry on this type of work.</p>
Amee Fontanetta	<p>Motiben is a great idea. I wish I had someone like that to ask questions when I needed some answers.</p>
ચન્દેશ ઠાકોર	<p>Just to say "I am enjoying Kesuda" would not do justice to my literary over-indulgence!! I greatly admire your creativity and the desire to fill your time with such an exhilarating endeavor.</p> <p>'ચાલો રમીએ' ના પ્રતિભાવમાં આ બે પંક્તિઓ આ હિમછાઈ ઋતુમાં ફૂલ નથી, નહિ રંગ રાહત છે ગજબની, કિશોરનાં કેસૂડાં આવશે!</p>
Popat Savalia	<p>I accidentally went on Kesuda site and was impressed by it. You have done wonderful job presenting the material. I enjoyed two songs you have put on current issue... I am ...trying to promote activities related to Gujarati literature and I will inform everybody on our mailing list to visit your site. Let us know if we can help you in any way. Good luck with website.</p>
Som Patel	<p>I am very much delighted to read your short story 'SONA'in November issue of Kesuda. It is very difficult to find good Gujarati short stories in U.S.A. Sona is an excellent story - both in substance and style. Sometimes I read old books of Gujarati stories but they do not excite me, because most of them were previously read stories... Please keep writing more stories.</p> <p>Years ago in India, I was impressed by Haikus written by our well known poet: Snehrashmi. I am equally impressed and de-</p>

કિશોર રાવળ

51

	lighted by those written by Narendra Pandya. He deserves congratulations. Other poems are really good also.
મલય ભડુ	<p>તમે તો મને નો ઓળખો, ક્યાંથી ઓળખો? મને ય તમારા "કેસૂડાં"ની ખબર નો'તી...! આજે ચિત્રલેખાના વેબ પેઇઝ ઉપરથી તમારી વેબ સાઈટ વિશે જાણવા મળ્યું. બીજી કોઈ વાત કરું એ પહેલાં આવી સરસ સાઈટ બનાવા માટે મારા તરફથી ખૂબ ખૂબ અભિનન્દન સ્વીકારશો. કેસૂડાં વિશે હુ જેટલું લખ્યું તેટલું ઓછું પડ્યો.</p> <p>કેસૂડાના પહેલા જ અંકમાં ભાવનગર (ભાવનગર) ની વાતો વાંચતાની સાથે જ જાણે સમય થંભી ગયો, ઘડિયાળના કાંટા પાછા ફરી રહ્યા અને જાણે મેં પોતે ભાવનગરમાં ગાળેલો સમય પાછો સજીવન થઈ રહ્યો હોય એમ લાગ્યું. કશાએ સહિતિક આંદોલન વિનાની અસલ ભાવનગરી લહેકાંનું લખાશ હદયને સ્પર્શ ગયું. આવી રીત જ વધુ વાતો લખતા રહેશો.</p> <p>કેસૂડાંના બીજા અંકમાં શિહોરની વાત વાંચીને આ ઈ-મેઈલ લખવા બેસી ગયો છું. શિહોરની ગતીઓ જે તમને યાદ હોય તો ખારા-કુવા પાસે જેઠીભાઈના ડેલામાં અમારું ગ્રાણ માળનું એક ઘર હતું. શિહોરમાં વરસના નવ મહિના બંધ રહેતું પણ ઉનાળાના ગ્રાણ મહિના દરમિયાન ગારના લીપણથી માંડીને છાપરે નણિયા ચળાવવા સુધીની પ્રવૃત્તિઓથી ઘમઘમતું રહેતું. મારા બાપુઙના ગ્રાણ ફર્ભાઓ શિહોરની બ્રાબણ શેરી, પંડ્યા શેરી અને દ્વે શેરી માં પરણાવેલાં.</p> <p>તમે કેસૂડાંમાં લખ્યું છે તે પ્રમાણે, શિહોરના પેંડાનો સ્વાદ મારી જીભ ઉપર અને તમાડુંની વાસ નાકમાં હજુ યે જળવાઈ રહી છે. શિહોરીમાતાના કુંગરે અને સુખનાથ મહાદેવની સાત-શેરી નામની ટેકરી ઉપર ક્યારે પગથિયાના રસેથી નથી ચંદ્રયો. ગમ્ભે તેટલા કાંટા-કાંકરા વાગે તોયે આડ રસેથી જ ઉપર જવાની જે મજા લીધી છે તે કોઈ દિવસ નહી ભુલાય. આવા તો કાંઈક કેટલાયે સંભરણો છે.</p> <p>ચાલો ત્યારે, તમારો ઘરનો ફોન નંબર મોકલશો તો ક્યારેક 'ભુંગળે વાતું' કરીશું..</p>
Chandu Shah	Harnish's Story in November issue of Kesuda (વાત એક અફેરની) is the best. He should keep writing. (Exactly my thoughts! -and he should keep sending them to Kesuda too! Kishor)
Jay Patel	I recently found your site, and I read september 2000 issue. After reading it, i felt that if i could i would love to read old issues too. ... specially the gujarati poems- they are incredible. Once again thank you very much for your site.
વીરેન્દ્ર પંડ્યા	<p>તમારી ટૂકી વાતોઓ વાંચી. ટોલ્સ્ટોય, મૌપાસાં કે ઓ'હેન્રી યાદ આવી ગયા. દરેક વાતીમાં એક સંવેદનશીલ બિંદુ હોય છે તે અચૂક ચોટ સાથે હદયને સ્પર્શ જાય છે.... સમર્થ વાતલેખક એ કે જે પોતાનાં શબ્દોની શક્કિત દ્વારા દૃષ્ટને સાકાર કરે, જેના શબ્દોમાંથી અવાજ, ધ્વનિ સંભળાય, હદયના ઘબકાર સંભળાય. આ બસે તત્ત્વો તમારી વાર્તામાં સાકાર થાય છે.... કલા અને વિજ્ઞાનનો સુભગ સંગમ થયો છે. તમારામાં મૂળ મૂરીવાદ બેઠી છે તેણે તમારામાં બેઠેલા માનવને મારી નથી નાખ્યો.</p> <p>(મારો મમરો મૂર્દુ? અમેરિકા = મૂરીવાદ એ સમીકરણ જરા ખટકે છે. અહિ એમાં વધુ ઊતરીશ નહિ પણ અમેરિકામાં લાગણી શીલતા, સંવેદન શક્કિત, રસ, વિનોદ, વિષયોના ઊડાણો પણ ભારોભાર છે એટલું જ કહીશ.)</p>
નરેન્દ્ર પંડ્યા	'હમની દ્વિજ', 'દાદાની દાદાનીરી', 'કેવી હશે ને કેવી નૈ', 'પ્રોક્રિટકલ માણસ' અદ્ભૂત છે. તમારો ત જપદી ગુજરાતી ભાષા પર સારો કાબૂ દેખાય છે. મારાં હાયકુનો સારો ઉપયોગ કર્યો છે અને મને અમેરિકામાં જાણીતો કરી દીધો છે. શુભેચ્છાઓ!

કિશોર રાવળ

52

**Bhushan
Desai**

I stopped by to say that Kesuda.com is an excellent site. I am always looking for gujarati short stories and poems and by far, kesuda is the best on the Internet. You sure have done a great job for it. The best thing I like about your site is ... the variety. Your time is well spent and I personally like to thank you for it!

Also, you are such a good painter. I downloaded lots of your paintings and have set them as my desktop background.

For suggestions, one thing that comes to my mind is that there's lots of 'maro mamaro'. Somehow I get a strong feeling that commenting on everything ... interferes with my reading. It is like someone always commenting on everything without being asked. (Noted and appreciated the spirit in which it is said. Thanks. Kishor)

Do you have any short stories from 'Dhumketu'? I would love to see them in Kesuda. No matter how many times I read it, I never seem to tire of them.

કનુ પટેલ

(કેસુડાનું મૃદુભાનું તથા વિશે વાંચી કનુ પટેલને જૂના મિત્ર સાંપરી ગયા અને નીચેની પંક્તિઓ લખી નાખી.)

ગીતોના લયનું બેન હજુ શ્વાસમાં ફરે છે.
ખોવાયેલું આકાશ તારા પ્રાસમાં ફરે છે.

પરદેશની ભૂભીમાં તું જઈને છે વસ્યો.
તરા ચરણની ગંધ હજુ ધાસમાં ફરે છે.

અંખો ભીની થશે અમારી યાદથી કદી.
ઓવું કહી સ્મરણ કયા આકાશમાં ફરે છે.

મારી નદીનું મૂળ થઈ ખોવાઈ તું ગયો.
બસ એટલું છે યાદ, યાદ શ્વાસમાં ફરે છે.

ક્યારેક તું મળે તો સૂર્ય ઉગશે અહીં.
એક સપનું એકલું એ આશમાં ફરે છે.

**Kamal
Doshi**

I have enjoyed Kesuda so much I keep clicking on my bookmark to see if a new issue has started. I realize now that you produce it every two months...

I admire your creative talents and willingness to share, also had a chance to listen to the songs on Kesuda.

રમા રાવળ

'કેસુડાની કળીએ બેસી ફાગણિયો લહેરાય'

કિશોર રાવળ

53

દુડો ફાગણીયો લહેરાય"

એવી ગીતની પંડિત ખૂબ નાની ઉભરમાં સાંભળેલી. એ તો ફાગણમાં લહેરાય પણ તમારો કેસ્ટૂડો બારેમાસ લહેરાય છે અને જગતમાં પમરાટ પ્રસરાવે છે... વાંચતાં વાંચતાં એકલાં એકલાં હસવાનું રોકાતું નથી. જીવનના પાસાને રસિકતાથી વર્ઝિવિને જીવનની વાસ્તવિકતાને સુંદરતાથી, સરળતાથી નિરૂપો છો. ધ્યાન!